

nis (Conv. 214 D) et Phidippides Aristophanis (Nub. 83) iurant¹⁾.

Idem fere de Cerere dicendum est; imprimis agriculturae dea erat; itaque per eam rustici ut Chremylus in Pluto, Strepsiades in Nubibus iurant, sed et ea patria facta erat Atheniensium, ita ut promiscue per eam iurarent senes saepius²⁾, sed et iuniores, nunquam autem apud Aristophanem quidem mulieres, cum in posteriore aetate hoc iusiurandum imprimis mulieribus usitatum esset³⁾.

Bacchus in comoediis singularem locum tenet, cum patronus ludorum scenicorum sit; per eum igitur iurat poeta scenicus ut Aristophanes (Vesp. 1046) et chorus eius (Nub. 519). Sed si scholia hac re utuntur ad omne per eum deum praestitum iusiurandum declarandum, errant, veluti quod adnotat ad Nub. 108 ubi Phidippides adulescens per Bacchum iurat, schol. Ravenn. ἐλλόγως τὸν Διόνυσον ὀμνοῦσι. τοῦτο γὰρ ἐπετελεῖτο τὰ Διονύσια οἷς ἡγωνίζοντο οἱ τε τῆς τραγωδίας καὶ οἱ τῆς ἀρχαίας κωμωδίας ποιηταί ad hunc locum non pertinet. Oblitus est scholiasta paucos ante versus (v. 91) eundem, cum vetitus esset a patre iurare per Neptunum, incidisse in Bacchum, et eum Athenis imprimis cultum, per quem et aliis locis promiscue viri iurant.

Apollinem ἀποτροπαῖον Athenienses terrore commoti saepe invocant⁴⁾ neque minus usitatum iusiurandum per eum nonnumquam eadem ex causa ortum est. Sed viri tantum per eum iurant, nam quod dicit schol. Lysistr. 915 ubi mulier insolite per eum iurat, οὐκ ἔστιν ἄρχος γυναικῶν et duobus locis, ubi mulieres per eum iurant⁵⁾, comprobatur, ibi enim mulieres virorum partes agunt. Unus tamen locus obstare videtur

1) quam multum inter θαλάσσιον et ἑπτιον interfuerit, optime Nubes docent, ubi pater Strepsiades primum summa cum indignatione filium iurare per Neptunum ἑπτιον (v. 83) vetat et mox (v. 665. 724) ipse iurat bis ὑπὲρ τὸν Ποσειδῶν.

2) Arist. Ach. 708. Decl. 323. Lysistr. 271. Vesp. 629. Thesm. 225. cf. et Welcker, Griech. Götterlehre II 525.

3) cf. Antiphan. fr. 25. K. Philipp. fr. 5, 4. Herodas, Mimiamb. I 69. 86. Aesclepiad. A. P. V 150.

4) cf. d. Wilamovitz, Eurip. Heracl. II 202.

5) Aristoph. Eccl. 160. 631.

Print 60 # White ... ☐

Print 50 # White... ☐

Duplex... ☒ yes

☐ no

Number Copies...

No CD.. ☐

PDFs... ☐

TIFs... ☐

BOTH... ☒

Scan grayScale

Scan colors as

Copy front cov

Copy back cov

Copy book pla

Copy end page

Extra cleanup,

Scale to fit 8.5

Specials

Number ILL Pages...

Pocket... ☐

Number music parts...

Enter Special Instructions ...

Acme Use

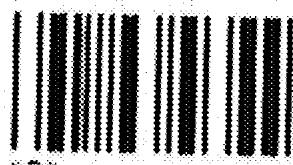
	Bk	Gs	Clr
8.5*11			
11*17			
17*24			
22*34			
33*34			
Pgs BW			
Pgs GS			
Pgs Color			
Tape Mends			

Spine Title

ZIEBARTH

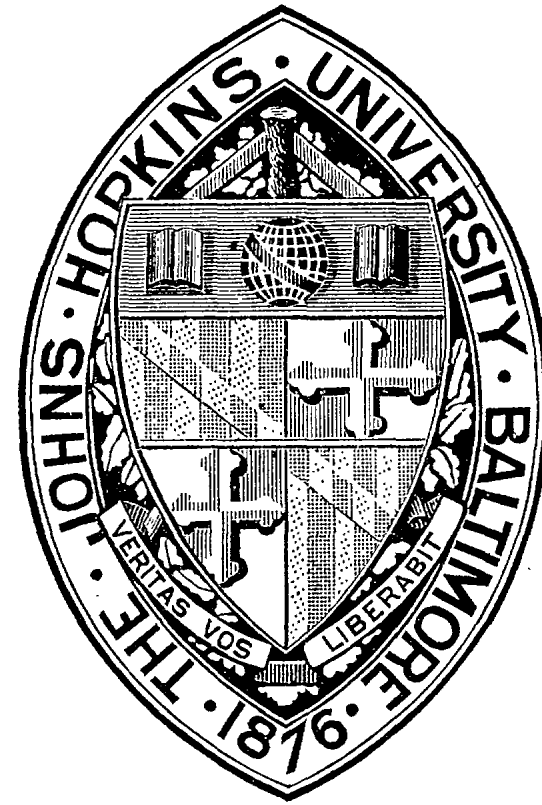
Call number

JOB 33970 SEQ 2

A₃ 214 x 137
PD, 1/18/02

LIBRARY

OF THE

JOHNS HOPKINS UNIVERSITY.

DE
IURE IURANDO IN IURE GRAECO
QUAESTIONES.

DISSERTATIO INAUGURALIS PHILOLOGICA
QUAM
AMPLISSIMI PHILOSOPHORUM ORDINIS
CONSENSU ET AUCTORITATE
IN
ACADEMIA GEORGIA AUGUSTA
AD
SUMMOS IN PHILOSOPHIA HONORES
RITE CAPESSENDOS
SCRIPSIT
ERICUS ZIEBARTH
GOTTINGENSIS.

GOTTINGAE 1892.
OFFICINA ACADEMICA DIETERICHIANA TYPIS EXPRESSIT
GUIL. FR. KAESTNER.

De dissertatione probanda ad ordinem rettulit Udal-
ricus de Wilamowitz-Moellendorff prof. examen rigo-
rosum habitum est die XXIII m. Febr. 1892.

DIETERICO VOLKMANN

SCHOLAE PORTENSIS RECTORI

P. C.

Τὸ μὲν δίκαιον οὐκ ἔστι μεταστρέψαι
οὔτ' ἀπάτη οὔτ' ἀνάγκη· πεφυκὸς
γάρ ἐστιν. Aristoteles.

Ius et publicum et privatum apud omnes populos eo magis quo propius usque ad ipsas rerum publicarum origines penetrare licet, positum ac fundatum deprehendimus in religione. Pleraeque enim gentes consentiunt leges, secundum quas vita humana ordinatur, neque in hominum ingeniis ortas neque singulorum aut virorum aut populorum decretis constitutas esse, sed a dis ipsis profectas ingenitas atque aeternas in rebus humanis inhaerere. Atque hanc praecipue apud Graecos et eorum qui leges dederunt et virorum sapientissimorum qui de iuris ortu cogitaverunt¹⁾, fuisse sententiam notum est.

Itaque qui iuri Graeco cognoscendo studet ad id praecipue, quod apud omnes populos ius cum religione coniungit, animum intendere debet, ad iusiurandum. Quod cum adhuc nisi ab eis qui de antiquitatibus Graecis scripserunt, inter quos longe eminet Schoemannus, et ab E. de Lasaulx²⁾, qui locos quidem scriptorum permultos neque tamen omnes collegit, factum non sit, equidem ad id accedere ausus sum.

Iurisiurandi apud Graecos duplex usus occurrit, alter, qui est in vita cotidiana, asseverationis causa, alter in iure. Neque ut de iureiurando in iure satis dilucide disputetur fieri posse puto, nisi prius de altero genere pauca praemisimus.

1) cf. Cic. de legib. II 8 et C. Fr. Hermann, üb. Gesetz. Gesetzgebung etc. Gött. 1849 passim.

2) Der Eid bei den Griechen in: Studien d. klass. Altertums, Regensburg 1854.

Atque constat apud Graecos, ut erant religiosissimi, iurandi sanctitatem fuisse permagnam, neque tamen minus notum est, eos in vita cotidiana tam saepe usos esse sacramentis tam variis¹⁾, ut vix credendum sit, ea semper servata esse. Quo factum est, ut Graecorum perfidia apud Romanos in proverbium abierit²⁾ et ut nostris temporibus antiquitatis studiosi nimis incuriosi sint, si deum invocat Graecus³⁾; quod non essent, si Graecorum religionem melius nossent. Re vera enim Graeci in vita cotidiana tam saepe iurant, non quia eis sine iureiurando non credatur, sed quia in omnibus vitae condicionibus deos praesentes putant. Atque hanc ob causam nequaquam promiscue iurant, sed in tanta deorum multitudine, per quos iuratur, semper fere cur vel hic vel ille deus testis advocatur perspicui potest⁴⁾.

Quod non novum est, sed iam ab antiquis Aristophanis, aliorum commentatoribus animadversum, qui saepius iusiurandi

1) de his iuramentis cf. quae perite exposuit G. A. Schröder, de Graec. iuram. interiective positis I, (Marienwerder 1859) qui voluit quidem (cf. p. 4) disputare de formis eorum, deinde quae ratio grammatica sit istarum, denique qui iurativorum et deorum et rerum fuerit delectus, sed absolvit solum primam partem quae est de formis.

2) cf. M. H. E. Meier, Ind. lect. Halle 1830/31 cf. et L. Schmidt, Ethik der Griechen II, 5 sq.

3) exemplo utor R. Kühnlein, de vi et usu precand. et iurand. formul. apud. dec. orator. Att. Neustadt 1882, qui enumeratis deis, qui in orat. Attic. occurrunt testes, conatur ex oratorib. solis iurandi rationes invenire, ita ut ex. gr. dicat, cum apud Aeschin. I 52 legatur: $\mu\alpha\lambda\acute{\alpha}\ \tau\acute{\omicron}\nu\ \Delta\acute{\iota}\omicron\upsilon\upsilon\sigma\omicron\nu$: »quam obtestationem fortasse repetas ex eo quod hic deus hominibus auctor est, ut quaecumque de quavis re sentiant, nullis ambagibus aperte loquantur. An occurrunt ipsa Bacchanalia?« sic!, et ut fateatur obscuram sibi esse Cereris obtestationem apud Demosthenem.

4) hoc uno loco eandem rem apud Romanos occurrere, commemorare volo; quod Varronem non fugit, si quidem eius verba omnia sunt, quae leguntur apud Gellium N. A. XI 6: in veteribus scriptis neque mulieres Romanae per Herculem deiurant neque viri per Castorem etc. cf. Donat. ad Ter. Andr. III 2, 25 per Castorem et Pollucem (sic!) ornativa sunt iurandi apta feminis.

A talibus locis in litteris Romanis quaestio de iureiurando proficisci debet atque diligentissimus Brissonius (de formulis p. 682 sq.) permultos locos congescit.

randum declarare conantur¹⁾; sed accuratius tractatam hanc rem non inveni²⁾).

Atque si deos, per quos Graeci iurare solent, colligimus primum in Homeri imprimis carminibus deos aeternos Terram, Solem, Fontes Fluviosque testes advocatos esse invenimus. Nondum certus deus, sed numen divinum ipsum ubique praesens variis sub formis hominibus se offert. Iusiurandum quod proprie dicitur hoc non est, sed solum contestatio. Sol testis advocatur quia omnia videt³⁾, non ut ultor periurii. Hoc modo vel dei iurant.

Eodem iusiurandum per Iovem pertinet; antiquissimis enim temporibus in iurandi formulis Iupiter non deorum primus est, sed solum deum significat⁴⁾. Atque semper verba νῆ τὸν Δία vel μὰ τὸν Δία affirmativa solum sunt. Nam si Iovem ipsum quis testatur, Ὀλύμπιον, Σωτῆρα etc. addit.

Ut autem dei ubique praesentes, ita etiam dei casu quodam praesentes i. e. quorum templa vel altaria a iurantibus conspiciebantur⁵⁾, advocari poterant, praesertim cum gravissimum iusiurandum esset, quod ara sive statua dei tacta praestabatur. Haec est iurandi formula μὰ τὸν θεὸν τουτονί, quae cum adhibeatur, semper ara sive statua sive

1) tales loci partim ita compositi sunt, ut dicatur: consentaneum est (κυρίως, ἐυλόγως, εἰκότως), quod per hunc deum iuratur, nam . . . sequitur declaratio sive vera sive falsa cf. schol. Nub. 83. 108. 121. Plut. 64. 555, partim explicatio sola datur velut schol. Ran. 1374 Equit. 843 Vesp. 83. 1438. Pac. 267. schol. Theocrit 5, 14. — Scholiastae unde talia hauserint, in singulis rebus dicere non possumus, sed iam apud Graecos qui περὶ ὅρκου vel ὅρκων scriberent, extiterunt ut Theophrastus (cf. catalogum scriptorum eius apud Usenerum, *Analecta Theophrast.*) cf. et Sext. Empir. adv. grammatic. 253. ὑποτάσσεται δὲ τῷ ἱστορικῷ κοινῶς φησὶ, καθὼς καὶ Διονύσιος, τὸ περὶ τὰς γλώττας· ἱστορεῖ γὰρ ὅτι κρήγυον ἀληθὲς ἐστὶν ἢ ἀγαθόν. ὡσαύτως δὲ καὶ περὶ παροιμιῶν καὶ ὅρων ubi Wilamovitzius, cui hunc locum debeo, coniecit: ὅρκων.

2) tetigit eam Fritzschi ad Aristoph. Thesm. v. 517 cf. et Wilamowitz, *Hermes* 26, 211 n.

3) cfr. d. Wilamowitz, Eurip. *Heracles* II 206.

4) cf. Welcker, *Griech. Götterlehre* I 132.

5) atque Graeco homini e domo egresso undique se offerebant altaria cf. A. de Molin, *de ara apud Graecos*. Diss. Berlin 1884.

templum dei praesens cogitandum est; cuius generis exempla collegit Fritzschi ad Aristoph. Thesm. v. 748.

Tertium genus est, cum dii certi certam ob rationem iurantur, quod longe est frequentissimum. Ordiamur ab eis exemplis, in quibus vitae cotidianae consuetudine nondum obscuratum est, quid singulorum deorum invocatio velit i. e. ab exemplis ex tragoediis sumptis. In eis enim nullus deus sine certa ratione invocatur, quam poeta ipse saepius indicat. Saepe iuratur per communes iurandi deos, per Iovem, per Iovem et Terram¹⁾; saepe per id numen, quod tota tragoedia celebratur, velut in Hippolyto per Dianam, in Ione per Minervam Victricem (1528 cf. 457); saepe deorum electio nisi tragoedia ipsa declarari non potest, velut quod Medea ab Iasone iusiurandum exigit per Terram matrem et Solem, quippe per avum suum, ut ipsa dicit (Med. 746), aut quod Menoeceus per Iovem et Martem, quippe per Spartarum fautorem iurat²⁾. Quo fit ut certae regulae iurandi ex tragoedia omnino deduci non possint.

Porro deos, per quos iuraretur, civitatis religio eligere poterat.

Cum enim pro religionis Graecae indole suos quaeque sibi que proprios deos urbs coleret³⁾, singularum urbium incolas per suos deos iurasse consentaneum est. Atque huius rei exempla, pauca quidem, cum de Athenis solis plura acceperimus, hoc loco colligo.

Ac primum huc pertinet Pausaniae, aliorum testimonium, secundum quos nonnullis in civitatibus certi dei imprimis a iurantibus advocabantur, ita ut maximam haberet vim iusiurandum per eos, velut ex. gr. Iupiter Ὀρκεὶς Olympiae (Paus. V 24, 9), Diana Pellenaeorum (Paus. VII 27, 3) Πραξιδῆλαι Haliartiorum (Paus. IX 33, 3), reliquos locos vide apud Lasaulx p. 187.

Tum habemus singularum civitatum sacramenta haec:

1) Eur. Hipp. 1025 cf. et Med. 746.

2) Eur. Phoen. 1006 cf. 1007—8.

3) cf. R. Schöll, über die Anfänge einer politischen Literat. bei den Griechen p. 6.

Lacedaemonii, ubicunque occurrunt, iurant *καὶ τὸ σιὼ* i. e. per Castorem et Pollucem¹⁾, Boeoti, imprimis Thebani, vetustam ex Homero notam formulam iurandi servavisse videntur, iurant enim particula nulla adhibita²⁾, sed verbo *ἵτω*³⁾, et iurant imprimis per Herculem⁴⁾ et Iolaum (Arist. Ach. 867 cf. Paus. IX 23, 1); Megarenses per Dioclem heroem iurare solebant (Arist. Ach. 774 c. schol., Theocr. 12, 27); Siculi iurabant per Proserpinam, si fidem habemus schol. Arist. Vesp. 1438 cf. et schol. Theocr. 15, 14; Ephesii iurabant per Dianam (Xen. Ephes. I p. 15). Athenas ultimo loco nomino, quippe in qua urbe quaestio difficilior sit. Nam ut constat Athenienses, ut differrent a Lacedaemoniis, iuravisse per suam Athenam (Arist. Pac. 217), ita non minus certum est promiscue⁵⁾ eos etiam iurasse per Apollinem, Cererem, Neptunum, Herculem, Bacchum. Quorum deorum tres priores in civitatis iusiurandum recepti sunt (de quo cf. infr.), Hercules in sollemnem civitatis precandi formulam⁶⁾, Bacchus cum Athenis praecipue cultus est, tum in comoedia singularem locum tenuit⁷⁾.

Tali modo gentes et civitates iureiurando differebant, neque tamen in civitatibus singulis per unum solum numen

1) sed etiam quamquam rarissime per singulos cf. Ar. Lys. 206. *καὶ τὸν Καστορα*.

2) de hac formula optime disputavit G. A. Schröder, l. c. p. 7—8.

3) exceptis locis Arist. Ach. 867. *καὶ τὸν Ἰόλαον* 905. *καὶ τὸ θιὼ* de quo versu cf. infra p. 13.

4) Arist. Ach. 860. schol. Equit. 481.

5) ut unum pro multis, quae dabit Index Aristoph., exemplum afferam; Mnesilochus in Thesmoph. iurat v. 26 per Herculem, v. 86 per Neptunum, v. 225 per Cererem, v. 254 per Venerem, v. 269. 748 per Apollinem, (ut omittam *μὰ Δία*) quorum solum iusiurandum per Venerem v. 254 propriam habet causam comicam cf. v. 253.

6) cf. C. I. A. II 57, 6. *εὐξασθαι μὲν τὸν κήρυκα αὐτίκα μάλιστα τοῖς δώδεκα θεοῖς καὶ ταῖς Σεμναῖς θεαῖς καὶ τῷ Ἡρακλεῖ*.

7) Singularem Ionum iurandi morem testari videtur Hesych. s. v. *ἰβυκινήσαντες* ἀπὸ γὰρ τοῦ ἰβὺ παρῆκται ἡ λέξις καὶ ἔστιν Ἰωνικὸν ἐπίρρημα, καὶ δηλοῖ τὸ πολὺ καὶ μέγα. τινὲς δὲ τὸ βοᾶν. οἱ δὲ τύπτειν. οἱ δὲ εὐφημεῖν. οἱ δὲ δηλοῦν. ἔστι δὲ καὶ ὄρκος Ἰωνικός cf. et ἰβὺ· τινὲς τὸ βοᾶν· οἱ δὲ τὸ πολὺ. ἔστι δὲ Λυδῶν.

iurabatur, quod urbi praeerat, sed, ut Atheniensium exemplum iam docuit, quantus deorum numerus, qui in civitate colebantur, tantus potuit quoque esse sacramentorum; per deum autem in urbe non cultum, nisi certae rationes intercedebant, non iurabant¹⁾.

Superest igitur ut demonstramus, ne in vita quidem cotidiana Graecos vel potius Athenienses, nam de ceterorum Graecorum vita cotidiana non multa accepimus, per publicos deos promiscue iurasse. Atque apud Graecos omne genus, omnem aetatem, omnem ordinem suos proprios deos habuisse, quos precabatur, notum est, quorum catalogus quidam in Arriani Cynegetico (35) nobis servatus est. Non aliter autem et in iurando dei secundum genus, aetatem, ordinem iurantium eligebantur. Alii erant dei, per quos viri iurabant, alii per quos mulieres, neque fieri poterat ut confunderentur. Solo iureiurando Athenis virum a muliere dignoscere potuisses²⁾.

Quod ut accuratius cognoscamus, singulos deos brevi perlustremus. Atque ut a Neptuno initium faciamus, per eum senes iurant³⁾, sed non soli senes, quia patrius erat Atheniensium θαλάσσιος⁴⁾; colebatur autem et Ἰππιος⁵⁾ et hic deus iuvenum nobilium erat, per quem Alcibiades Plato-

1) Hoc nescio an melius demonstrari possit quam Socratis exemplo. Huic enim inter alia opprobrio factum est ὅτι καινὸς ὅρκους ὤμνυε Ioseph. c. Apion. II 263 et re vera extat inde ab eius tempore apud discipulos eius novum iusiurandum per Iunonem, si mittimus νῆ τ. κόνα et simil. Quae cum Athenis nisi ut Ἥρα τελεῖα (confer legem in Macartatea (§ 54) de filiis collocandis et C. I. A. I, 197, 11) non coleretur, (extitit solum templum eius semiustum inter Athenas et Phaler. Paus. I 5. X 35, 2) numquam nisi a philosophis iuriurando adhibita est Athenis, nam si apud poetas per eum iuratur expressit poeta aut morem communem mulierum Graecarum, quarum summa erat tutrix Ἥρα τελεῖα (Aristoph. Thesm. 973) aut morem eius regionis in qua scaena egit cf. Eur. Iph. A. 379. I. T. 221 Androm. 934.

2) cf. Aristoph. Eccl. 158. μὰ Δ', ἀλλ' ἀνὴρ ὢν τὸ θεὸ κατώμοσας.

3) cf. imprim. Arist. Ach. 682 et Ach. 560. Lys. 1165. Nub. 665. 724. Plut. 396. Thesm. 86. Eccl. 831.

4) cf. Arist. Equit. qui toti sunt in celebrando hoc deo.

5) de quo cf. Wentzel, Ἐπικλήσεις θεῶν. VII p. 10.

nis (Conv. 214 D) et Phidippides Aristophanis (Nub. 83) iurant¹⁾.

Idem fere de Cerere dicendum est; imprimis agriculturae dea erat; itaque per eam rustici ut Chremylus in Pluto, Strepsiades in Nubibus iurant, sed et ea patria facta erat Atheniensium, ita ut promiscue per eam iurarent senes saepius²⁾, sed et iuniores, nunquam autem apud Aristophanem quidem mulieres, cum in posteriore aetate hoc iusiurandum imprimis mulieribus usitatum esset³⁾.

Bacchus in comoediis singularem locum tenet, cum patronus ludorum scenicorum sit; per eum igitur iurat poeta scenicus ut Aristophanes (Vesp. 1046) et chorus eius (Nub. 519). Sed si scholia hac re utuntur ad omne per eum deum praestitum iusiurandum declarandum, errant, veluti quod adnotat ad Nub. 108 ubi Phidippides adulescens per Bacchum iurat, schol. Ravenn. εὐλόγως τὸν Διόνυσον ὅμνουσι. τοῦτω γὰρ ἐπετελεῖτο τὰ Διονύσια οἷς ἡγωνίζοντο οἱ τε τῆς τραγωδίας καὶ οἱ τῆς ἀρχαίας κωμωδίας ποιηταί ad hunc locum non pertinet. Oblitus est scholiasta paucos ante versus (v. 91) eundem, cum vetitus esset a patre iurare per Neptunum, incidisse in Bacchum, et eum Athenis imprimis cultum, per quem et aliis locis promiscue viri iurant.

Apollinem ἀποτροπαῖον Athenienses terrore commoti saepe invocant⁴⁾ neque minus usitatum iusiurandum per eum nonnumquam eadem ex causa ortum est. Sed viri tantum per eum iurant, nam quod dicit schol. Lysistr. 915 ubi mulier insolite per eum iurat, οὐκ ἔστιν ὅρκος γυναικῶν et duobus locis, ubi mulieres per eum iurant⁵⁾, comprobatur, ibi enim mulieres virorum partes agunt. Unus tamen locus obstare videtur

1) quam multum inter θαλάσσιον et ἑππιον interfuerit, optime Nubes docent, ubi pater Strepsiades primum summa cum indignatione filium iurare per Neptunum ἑππιον (v. 83) vetat et mox (v. 665. 724) ipse iurat bis νῆ τὸν Ποσειδῶ.

2) Arist. Ach. 708. Decl. 323. Lysistr. 271. Vesp. 629. Thesm. 225. cf. et Welcker, Griech. Götterlehre II 525.

3) cf. Antiphan. fr. 25. K. Philipp. fr. 5, 4. Herodas, Mimiiamb. I 69. 86. Aesclepiad. A. P. V 150.

4) cf. d. Wilamovitz, Eurip. Heracl. II 202.

5) Aristoph. Eccl. 160. 631.

Ranarum v. 508, ubi secundum codices ¹⁾ θεράπεινα Proserpinae per Apollinem iurat. Sed cum iam antiquitus ²⁾ dubitatum sit, utrum servus an serva loquatur, et cum schol. ad v. 534 ³⁾ aperte de servo loquatur, equidem et Apollinis ratione habita non dubito versus inde ab 503 θεράποντι tribuere, quamquam aliud scholium ad v. 512 ⁴⁾ obstat. Error autem ex ambiguo signo Θερ. facile nasci potuit.

Mercurius in iurando praecipue ut Ἐμπολαῖος vel Κερδῶος adhibebatur a mercatoribus ut a Megarensi Arist. Ach. 742. 779. 816 et a botulario Equit. 297. Aptissime idem ab Aristophane in iusiurandum sollemne, quod Pasiam feneratorem in Nubibus (1234) per tres deos Iovem, Mercurium, Neptunum praestantem facit et quod ad formulam sollemnem Atheniensium alludit ⁵⁾, recipitur.

Hercules ἀλεξίκακος in vita cotidiana saepissime advocatur atque idem plerumque significat, si per eum iuratur ut pictum illud vas ⁶⁾ docet, in quo adulescenti, qui hirundinem primam conspiciens laete evocat: ἰδοὺ χελιδὼν senior admirans respondit: νῆ τὸν Ἡρακλέα. Ceterum, ubi et mulieres eum invocant non inveni.

Minervam iam supra commemoravimus.

Iam ad mulierum deas pergimus. Atque praecipuum earum iusiurandum per duas deas, Cererem et eius filiam, erat ⁷⁾, quod ne cum Lacedaemoniorum per Castorem et Pollucem (νελ τὼ σιῶ) confundatur, quod iam Varroni videtur accidisse ⁸⁾, cavendum est. Apud Athenienses mulieres

1) Unus tamen Vaticanus (U Velseni) habet (v. 503) Περσεφόνης· θεράπεινα, ceteri compendia.

2) cf. schol. V ad v. 503. θεράπων, ὡς δέ τινές φασιν, δούλη.

3) ὅτε δὲ ὁ θεράπων τοῦ Αἰδοῦ ἀπήγγειλε τῷ Ξανθῷ

4) τοῦτο λέγει μὴ συγχωρῶν αὐτὸν εἰσελθεῖν ἅμα τῇ θεράπεινῃ τῆς Περσεφόνης.

5) similis allusio est, quod in Equitibus (941) chorus per Iovem, Apollinem, Cererem iurat cf. et Dem. 52, 9 de formula sollemni cf. infra.

6) cf. Klein, d. griech. Vasen mit Meistersignatur, p. 133 n. 18.

7) cf. Phryn. 171 νῆ τὼ θεῶ. ἕρκος γυναικός, οὐ μὴ ἀνὴρ ὁμᾶται εἰ μὴ γυναικίζοιτο.

8) cf. Gellius N. A. XI 6, 5. Sed M. Varro adseverat, antiquissimos viros neque per Castorem neque per Pollucem

solae¹⁾, hoc iureiurando utebantur; quod autem Hesychius s. v. $\mu\acute{\alpha}\tau\omega\ \theta\epsilon\acute{o}\varsigma$ ²⁾ apud alios etiam viros ita iurasse dicit, hoc versu Aristophanis (Ach. 905) comprobatum videtur, ubi Boeotus iurat: $\nu\epsilon\lambda\ \tau\acute{o}\ \theta\epsilon\acute{o}\varsigma$, quamquam versus Dobreo et Meinekio suspectus videtur.

Porro mulieres in vita cotidiana saepissime per Dianam iurant, sed re vera Diana dea virginum erat, quod apparet ex tragoediis, in quibus virgines solae eam invocant (Soph. Electr. 1238. Eur. Phoen. 192)³⁾, nisi certa causa subest; eadem ratione Cydippae verba in malo amoris fingit Acontius: μὰ τὴν Ἄρτεμιν Ἀχοντίῳ γαμοῦμαι⁴⁾.

Cum Diana coniungo Hecaten; per quam in comoedia solae mulieres iurant (schol. Plut. 764), nam quod Chremylus (Plut. 1070) per eam iurat, hoc facit cum anu colloquens⁵).

Sequitur Venus, quae praecipue dea erat meretricum (cf. schol. Eccl. 999. Plut. 1069) et per quam in comoediis etiam a matronis iuratur.

Addendae sunt deae in Attica sola cultae Ἀγλαυρος ⁶⁾ et Πάνδροσος, per quas mulieres ⁷⁾ iurabant sec. schol. Thesm. 533. κατὰ τῆς Ἀγραύλου ὥμνυον, κατὰ δὲ τῆς Πανδρόσου σπανιώ-
τερον, κατὰ δὲ τῆς Ἑρσης οὐχ εὐρὴ καμην. cf. Thesm. 533. Lys. 439.

Ultimo loco iusiurandum per *Μοίρας* commemoro, quod posterioribus demum temporibus atque certis solum regionibus⁸⁾ videtur usitatum cf. Theocr. II 159. Herod. mim.

deiurare solitos, sed id iusiurandum fuisse tantum feminarum ex initiis Eleusiniis acceptum.

1) de iureiurando per Cererem solam cf. supra 11, per Proserpinam solam iurat mulier apud Herod. mim. I 32. Theocr. XV 14 cf. et p. 9.

2) οὐ μόνον γυναῖκες, ἀλλὰ καὶ ἄνδρες ὤμνουν.

3) cf. Wilamovitz, *Hermes* 18, 220 n.

4) cf. Aristaenet. I 10 apud Dilthey, de Call. Cydippa p. 128.

5) schol. ad h. l. τὴν Ἐκάτην οὕτως ὡς σώφρων ὄμνυσιν, hoc non intellego.

6) cf. et Hesych. s. v. "Αγραυλ παρὰ δὲ Ἀττικοῖς καὶ ὁμνύουσι κατ' αὐτῆς.

7) sed et in ephebor. iureiur. redit "Αγραυλος de quo cf. Hofmann in dissert. infra citanda p. 30 sq.

8) velut Co in insula *Μολρας* cultas esse nunc inscriptione docemur
cf. Paton, *Inscript. of Cos* 36 d, 39. 41.

I 11. 66. IV 31, quamquam chorus iam apud Aristoph. Thesm. 700 in dochmiis sine dubio ex tragoedia sumptis exclamat territus ὦ πότνια μοῖραι.

His exemplis quae facile augeri possunt, rationem iurandi in vita cotidiana illustrare conatus sum; hoc unum addo, non solum per unum deum deamve Graecos iurasse, sed etiam aut per omnes deos deasve aut per duodecim illos praesertim Athenis (Ar. Equit. 235) aut per complures coniunctos praecipue eos, qui in cultu quoque coniungebantur, velut Iovem et Minervam¹⁾, Iovem et Apollinem, alios.

Quo autem spectet haec tam longa enumeratio deorum, per quos in vita cotidiana iurabatur, iam patebit. Solus enim qui eam cognovit iurisiurandi formulas, quae in iure Graeco usu veniunt, intellegere potest; quod in illis consuetudo aut religio sanxerat, scilicet ut civitas tota et singuli incolae viri mulieres, iuvenes senes suos iurandi deos proprios haberent, in his lege sanctum videmus, lege quae ex eodem fonte i. e. religione originem duxit. Atque hoc ante omnia tenendum est, ius Graecum deos per quos iuraretur²⁾ praescripsisse, non iam casum, sed certam regulam in eis eligendis valuisse. Neque tamen ita, ut inter omnes Graecos de certis quibusdam iurandi deis convenerit³⁾, sed ita, ut suos quaeque civitas deos sibi elegerit, per quos sollemniter iuretur. Hic est ὅρκος ἐγχώριος⁴⁾ i. e. iurisiurandi ea

1) ad exempla multa ex scriptoribus haurienda accessit nuper titulus Itanius ex temporibus quidem recentibus cf. Mitteilg. d. arch. Inst. 1891 p. 129. μὲν Τῆνα καὶ Ἀθάναν ἃ πόλεις εἶναι Ἰτανίων παῖσιν κτε.

2) hoc non abhorret a iure Romano antiquo, cuius leges saepe nominatim iubent, per quos deos iurandum sit (cf. Buecheler, Rh. Mus. 40, 477) velut leges tabulae Bantinae b, 17. 24.

3) quod credere quis possit perlegens Herodot V 92, 7 ἐπιμαρτυρόμεθα τε ἐπιχαλεόμενοι ὁμῶν θεοὺς τοὺς Ἑλλήνους, cf. V 49 ubi iurat Aristagoras πρὸς θεῶν τῶν Ἑλλήνων, cf. et Thuc. VII 59 θεοὺς τοὺς ὁμοβωμίους καὶ κοινούς τῶν Ἑλλήνων ἐπιβοώμενοι.

4) exempla vide apud A. Martin, Quomodo Graeci ac peculiariter Athenienses foedera publica iureiurando sanxerint. Diss. Paris 1886 p. 25 sq.; de re ipsa egregie disputavit F. W. Ulrich, Beiträge zur

formula, quae in civitate valet, quod verbum solum spectare potest ad deos¹⁾, ita ut fere idem sit ac τοὺς ὀρκίους θεοὺς ὁμνόναι. Fere eandem significationem habere potest ὁ νόμιμος ὄρκος²⁾ i. e. iurisiurandi ea formula quae a legibus civitatis constituta est³⁾, velut si in lege Demophanti apud Andoc. Myst. 98 postquam concepta verba iurisiurandi constituta sunt, sequitur: ταῦτα δὲ ὁμοσάντων Ἀθηναῖοι πάντες καθ' ἱερῶν τελείων, τὸν νόμιμον ὄρκον haec verba non significant: iurent iusiurandum legitimum i. e. καθ' ἱερῶν τελείων ut Lipsii l. c. videtur esse sententia, sed: iurent sollemniter i. e. καθ' ἱερῶν τελείων atque deos ὀρκίους Atheniensium testentur, de quibus infra dicemus⁴⁾; alia exempla vide apud Martin l. a., quem tamen tituli gravissimi fugerunt velut hoc loco titulus Calymnius, qui nunc legitur in Collectione inscript. iuridic. I 160 v. 28 τοὶ δὲ μάρτυρες ποτομνόντω τὸν νόμιμον ὄρκον ἐπὶ τῶν μαρτυριᾶν ἀλαθέα μαρτυρεῖν. Si igitur Foucart⁵⁾ et eum secutus Anthes⁶⁾ ex verbis, quae in manumissionis servorum titulis Delphicis uno loco⁷⁾ leguntur: ὁμοσάντω Μέναρχος (i. e. manumissor) . . . τὸν νόμιμον ὄρκον παρὰ τὸν Ἀπόλλω μήτε αὐτὸν ἀδικήσιν Ξένωνα (i. e. manumissum) μηδὲ Πειθόλ. . . . colligunt in tali re non rarum fuisse iusiurandum, sed usitatum (νόμιμον), ita ut ad hanc rem certa iurisiurandi formula concepta fuerit, egregie falluntur; sequitur enim: τὸν αὐτὸν δὲ ὄρκον ὁμοσάντω Ξένων καὶ Μέναρχος sed sequuntur longe alia iurisiurandi verba, ut par est: Μέναρχω παραμένειν etc. Spectat igitur ὁ αὐτὸς ὄρκος idem atque ὁ νόμιμος ὄρκος

Erklärung und Kritik d. Thukyd. p. 8 sq., cuius libelli, quod, qui de iureiurando disseruerunt, omnes ignorasse videntur, notitiam debeo Wilamovitzio.

1) notum enim est verbum simplex quod est ὄρκος non solum significare actum iurandi sed etiam eam rem vel deum, per quem iuratur cf. O. Müller ad Aisch. Eumen. p. 159. — G. A. Schröder l. s. c. p. 4. — Ullrich l. a. p. 7.

2) cf. Plat. Leg. 639^D οὐ γὰρ ἐπιχώριον ὅμῃν τοῦτο οὐδὲ νόμιμον.

3) cf. Lipsius, Att. Process. p. 900 n. 383.

4) cf. et Plat. Leg. 954^A προομίσας τοὺς νομίμους θεοὺς.

5) Memoire sur l'affranchissement des esclaves p. 42.

6) de emptione venditione Graecorum p. 23 (Halle 1885).

7) Wescher-Foucart, Inscript. rec. à Delph. n. 407.

solum ad deos sive deum, per quem iuratur. Negari autem non potest verbi quod est νόμιμος significationem etiam latius patuisse. Nam quod est lege constitutum, id sollemnē est cf. locos Ps. Dem. 59, 3. λαγχάνει βουλεύειν Ἀπολλόδωρος· δοκιμασθεὶς δὲ καὶ ὁμόσας τὸν νόμιμον ὅρκον i. e. senatorum iusiurandum; Dem. 55, 35. ἔτοιμοι (sc. ἡμεν) ὁμνῶναι τὸν νόμιμον ὅρκον sc. per πρόκλησιν; singulariter Dem. 57, 54 ὁμόσας τὸν νόμιμον τοῖς φράτερσιν ὅρκον.

Atque huic domestico ξενικός ὅρκος oppositus est cf. Tyrriorum legem, qua per alienos deos iurare vetabantur¹⁾.

Hoc autem domesticum civitatis iusiurandum in omni iure publico Graeco valebat sive in civitate ipsa sive in rebus cum externis civitatibus agendis²⁾ i. e. in iure gentium, id quod optime perspicitur ex Atheniensium iureiurando³⁾, de quo egit W. Hofmann, ad quem in universum delegare possum.

Atque si quaerimus, qualem formam hoc iusiurandum domesticum habuerit, dicendum est, simplicissimam fuisse formam iurandi per unum deum maxime cultum iurantibus, et hoc iusiurandum in satis antiquo iure Gortynensi solum valet; in eo enim⁴⁾ mulier condemnatur ἀπομόσαι τὴν Ἀρτεμιν παρ' Ἀμυκλαῖον παρ' τὴν τοκσίαν i. e. iurare per Dianam arcitenentem in Amyclaeo⁵⁾. Idem invenimus Athenis in decreto

1) Theophrast. apud Ioseph. c. Ap. I 166 sq. δηλοῖ δὲ ὁ Θεόφραστος ἐν τοῖς περὶ νόμων· λέγει γὰρ, ὅτι κωλύουσιν οἱ Τυρίων νόμοι ξενικούς ὅρκους ὁμνῶν, ἐν οἷς μετὰ τινων ἄλλων καὶ τὸν καλούμενον ὅρκον κορβὰν καταριθμεῖ. Totum locum satis memorabilem adscripsi, quia in Theophrasti fragmentorum collectione apud Wimmerum eum frustra quaesivi. Valde autem dolendum est, quod Iosephus non exscripsit totum sacramentorum catalogum.

2) itaque ferri non postest, si rem ipsam spectamus, sacramentorum divisio in sacramenta legitima cum institutis rei publicae necessario coniuncta, quae certis temporibus plerumque anniversariis repeti solebant et ea quae in rationibus cum aliis civitatibus ineundis foederibusque usu veniebant, ut fecit Hofmann in dissertatione infra citanda.

3) cf. et R. Schöll, Hermes 22, 565.

4) tab. III 7 edit. Buechel.-Zitelmann.

5) hoc num fuerit fanum Apollinis Amyclei nescimus; ceterum nunc constat fuisse urbem Ἀμύκλαιον (cf. Mus. Italian. 3, 717) haud

illo phratricae Demotionidum anno 396/5 facto¹⁾, in quo ut omnino antiquissima instituta servata et sancta videmus, ita iusiurandum per solum Iovem phratricum a testibus postulatur (v. 107); Olympiae, ubi iusiurandum sollemne per solum Iovem Olympium praestatur²⁾; Eresi (in titulo ex Alexandri temporibus: Collitz 281, B. 30), ubi synegori per Apollinem Lycium iubentur iurare; Zeleae, ubi in constituenda republica post pugnam ad Granicum factam sollemne per Dianam iusiurandum magistratibus et iudicibus praecipitur³⁾. Rarum tamen hoc iusiurandum videtur fuisse; comprehendebantur saepius plures dei et quidem duo perraro velut iudices Eresii iurant *καὶ μὲν Δία καὶ Ἄλλον*⁴⁾, sed tres per deos iurare frequentissimum erat.

Atque primum Athenis⁵⁾ duae iurisiurandi sollemnis formulae, quas eisdem temporibus valuisse constat, distinguendae sunt; altera per Iovem, Apollinem, Cererem summae vetustatis, nam quamquam ex anno fere 460 primum testimonium eius extat in lapide⁶⁾, tamen constat per Iovem ἐρχεῖτον et Apollinem πατρῶν iam archontes iuravisse⁷⁾, quorum iusiurandum sub rege Medonte aut Acasto institutum est (Arist. Athen. Resp. 3, 3) et verisimile est Cererem deam additam esse, cum populus Eleusiniorum ad Athenienses accederet⁸⁾; altera per Iovem, Neptunum, Cererem ne ea quidem multo

procul Gortyna et fuisse Gortynae mensem Ἀρυσκλαῖον (cf. Monumenti antichi publ. d. Acad. dei Linc. I 50 *μηνὸς Ἀρυσκλαῖω δεκάται* cf. I 58, 2 v. 12).

1) titulum vide in H. Sauppi de phratriis atticis commentatione altera p. 3 sq.

2) cf. tit. Collitz 1151 = Roehl, I. G. A. 119 Add.

3) Dittenberger, Sylloge 113, 30.

4) satis memorabile est s. IV exeunte civitatem Eresiorum non iam unam habuisse sollemnem iurandi formulam; modo enim diximus de synegorum eiusdem civitatis ad eandem causam electorum iureiurando per unum deum.

5) cf. G. Hofmann, de iurandi apud Athenienses formulis. Diss. Strassburg 1886.

6) eo enim anno hoc iusiurandum Erythraeorum et Colophoniorum senatui imponitur cf. C. I. A. I 9. 13.

7) cf. Wilamowitz, Kydathen 95.

8) cf. Wil. I. a. Töpfler, Att. Genealog. 45 n. 2.

recentioris ut videtur originis, quae a Draconte fertur esse instituta¹⁾ et quae occurrit primum in heliastarum iureiurando, de quo cf. Hofmann l. c.²⁾. Redit ea solum in demarchi Aexonensium iureiurando anno 325/4³⁾, ita ut altera longe praevaleret atque in iure gentium, quoad vigeat imperium Atticum, sola adhiberetur⁴⁾. At facile quis in eam sententiam induci possit, ut credat Aexonenses solos propter antiquitatem alteram formulam, quae nisi quod in heliastarum iureiurando adhibebatur, iam longe abolita erat, conservavisse.

Atque s. V—IV in Graecia omnino usitatum videtur fuisse iurare per tres deos⁵⁾. Traditum hoc nobis est imprimis de Phocensibus. In foedere⁶⁾ enim, quod Athenienses circa tempora belli sacri (Ol. 82 exeunte vel 83 ineunte) cum eis inierunt, Phocenses per Apollinem, Latonam, Dianam iurant, quod iusiurandum apud eos domesticum fuisse cum deorum Delphicorum nomina⁷⁾, tum titulus C. I. A. II 545 probat, quo magistratibus Delphicis anno 380 idem hoc sacramentum praescribitur. Idem valebat apud Eretrienses, ut inscriptione ea longe neglecta docemur, quam nunc editores Francogalli summo iure in collectionem inscriptionum iuridicarum receperunt⁸⁾, quae continet pactum inter Chaerephanem redemptorem et rempublicam Eretriensem Alexandri

1) cf. schol. Venet. O 36.

2) difficilem quaestionem de genuinitate heliastarum iurisiurandi, quale extat apud Dem. 24, 148 retractare huius loci non est.

3) cf. Mitteilg. d. arch. Inst. in Athen. IV (1879) p. 201.

4) cf. locos apud Hofmann. l. c. p. 27.

5) ceterum hoc loco moneo et Athenis in institutis quibusdam vetustis hunc numerum nondum valere cf. quae de epheborum iuramento disputat Hofmann p. 28 sq. et quae nos infra de iureiurando apud Areopagitas praestando adnotabimus (p. 44 n. 3).

6) C. I. A. IV; non uno nomine hic titulus quamquam maxime mutilus mentione dignus est; est enim ex hoc tempore unicum exemplum foederis aequi in lapide servatum, in quo quaeque pars per suos deos iurat, quale habemus et apud Thuc. V 18, 9, cum Attico imperio subiectae civitates et iusiurandum Atheniensium accipere cogantur.

7) quamquam desideramus inter eos Ἀθηναίων Προναίων cf. Aeschin. III 110.

8) cf. Recueil des inscript. iurid. grecq. I 150 v. 48.

fere temporibus factam; neque deorum Delphicorum cultus Eretriae admirationi esse potest, cum iam antea, quod fugit editores Francogallos, tituli dedicatorii eorum ibidem reperti sint ¹⁾).

Quae cum ita sint eo magis miramur, quod Locrensiū Ozolarum saeculo V iusiurandum sollemne erat per quinque deos, de quo foedere illo ²⁾ inter Oeanthenses et Chalienses pacto certiores facti sumus, in quo leguntur (b. 6) *δαμιτοργὸς τὰν πεντορχίαν ὁμόσαντας*. Qui autem illi quinque dei fuerint, hoc coniectura solum satis infirma divinare possemus, cum de deis Locrensiū fere solum nummis doceamur, in quibus occurrunt Proserpina saepius, tum Minerva, Mercurius, Apollo ³⁾. Ne hoc quidem constat, num *ἔρχος νόμιος*, (I. G. A. 321, 45) qui in altero titulo Locrensi, legibus inter Locrenses Hypocnemidios et Naupactios factis, qui titulus ante Naupactum ab Atheniensibus occupatum ⁴⁾ lapidi incisus est, commemoratur, eadem *πεντορχία* sit, cum de aetate tituli prioris non multum sciamus.

Sed, ut iam ad ius Atticum revertamur, iusiurandum per tres deos in usu sollemni iuris gentium usque ad initium s. IV mansisse videtur. Ultimū quidem exemplū, quod nobis servatum est, in foedere Atheniensium cum Corcyraeis extat facto anno 375/4, quo illi secundi foederis navalis socii facti sunt ⁵⁾. Sed iam anno 363/2 in simili causa, cum insula Cea post defectionem denuo in foedus durioribus sub conditionibus reciperetur, ei iusiurandum imponitur *νῆ τὸν Δία, νῆ τὴν Ἀθηνάαν, νῆ τὸν Ποσειδῶν, νῆ τὴν Δήμητρα* ⁶⁾. Recesserunt igitur paulatim Athenienses ab usitata formula, quam tot civitatibus imposuerant, et cum inde ab hoc tempore non iam foedera imponerent, sed magis magisque foedera aequa inirent, mox factum est, ut dii utrisque accepti eligerentur,

1) cf. Ulrichs, *Reisen u. Forschung*. II p. 223 n. 14 et p. 249 n. 38.

2) cf. I. G. A. 322.

3) *Catalogue of the Greek Coins*. Central Greece p. 1 sq.

4) quod factum est a. 455 sec. E. Curtius, *Hermes* X 235.

5) titulum C. I. A. II 496 vide nunc multo pleniorē in *Bullet. de corresp. hell.* XIII 354 sq.

6) cf. Dittenb. *Syll.* 79, 67 sq.

per quos iurarent, ut primum in foedere cum Cetriporide icto anno 356/5 (Dittenb. Syll. 89), in quo iuratur: νῆ τὸν Δία] καὶ Ἡλίον καὶ Ποσειδῶ καὶ Ἀθηνᾶν καὶ Ἄρην¹⁾.

Attici imperii locum obtinuerunt quodam modo s. III foedera Achaeorum et Aetolorum et in foedere quidem Achaico eandem iuris gentium rationem reperimus scilicet ut sollemnem iurandi formulam habuerit, quae omnibus civitatibus, quae eius dicionis fiebant, imponeretur. Erat iusiurandum per Δία Ἀράριον, Ἀθανᾶν Ἀμαρίαν, Ἀφροδίταν, ad quos secundum morem aetatis Alexandri fere morte recentioris additur καὶ τοὺς θεοὺς πάντας²⁾, quod exigitur a. ca. 234 (secund. Dittenberg.) ab Orchomeniis Arcadibus, cum foederis Achaici participes fierent. Dei enim, per quos in hac formula iuratur, dei foederis ipsius sunt, quorum statuae secundum Pausan. VII 24, 2 in fano Iovis Aegii in urbe positae erant et e quibus Iupiter Ὀμαγύριος vel Ἀράριος et in nummis foederis principem locum obtinet³⁾. Valde dolendum est quod de receptione in Aetolorum foedus edocti non sumus; habemus solum ex eodem fere tempore (inter a. 250 et 222) titulum, in quo Aetolorum concilium societatis ineundae inter Messenios et Phigalenses, auctor fit, quae tamen eius generis videtur esse, ut suos quaeque civitas deos adhibuerit. Servatus enim solus est⁴⁾ ἔρκος τῶν Μεσσανίων, qui incipit a deo eorum patrio Iove Ithomata et tum nominat Ἥραν sive Ἡρακλέα; sequebatur sine dubio ἔρκος τῶν Φιγαλέων.

Tertii autem foederis tempore posterioris M a g n e t u m⁵⁾

1) sic titulum suppleverunt editores, sed offendit me articulus νῆ τὸν Δία, qui in talibus formulis aut semper ponitur aut semper omittitur sc. saec. V—IV. Ponitur autem ut iam Meisterhans, Gramm. d. att. Inschr. ² § 84 animadvertit, cum dicatur ἑμνυμι νῆ τὸν θεόν, sed omittitur in formula ἑμνύναι θεόν. Itaque conieci: ἑμνύω Δία καὶ Γῆν] καὶ Ἡλίον etc. de deis cf. infra p. 22, quod autem attinet ad formam ἑμνύω cf. Meisterhans ² § 74, 14 et Dem. 23, 5 Xenoph. Anab. V 9, 31.

2) cf. Dittenb. Syll. 178, 6 sq.

3) cf. R. Weil, Zeitschrift f. Numismatik IX (1882) p. 209 cf. nunc etiam Szanto, das griech. Bürgerrecht p. 115.

4) Dittenb. Syll. 181, 20.

5) de quo cf. Mitteilg. d. ath. Inst. VII (1882) p. 75 sq. et Bullet. de corr. hellén. XIII, 277 sq.

formulam iurisiurandi habemus, quae erat: ὁμνύω Δία Ἀκραῖον καὶ τὸν Ἀπόλλωνα τὸν Κοροπαῖον καὶ τὴν Ἄρτεμιν τὴν Ἰωλκίαν καὶ τοὺς ἄλλους θεοὺς πάντας καὶ πάσας i. e. nominantur praecipui foederis tutores, nam Ζεὺς Ἀκραῖος et Ἄρτεμις et in nummis foederis redeunt et Apollinis Coropaei fanum et oraculum in illis regionibus summi erat momenti¹⁾.

Haec formulae firmæ neque ad certam occasionem conceptae videntur esse; longe autem maior pars foederum tertii et posteriorum saeculorum ita est composita, ut utraque pars uni eidemque iurandi formulae adigatur, in qua ad unam solum occasionem concepta dei ab utraque parte electi nominantur²⁾, cuius rei post foedus Atheniensium cum Cetriporide factum (cf. supra 20) primum extat exemplum foedus, quod tertio fere saeculo exeunte Phocenses et Boeoti inierunt³⁾, in quo iuratur per Δία τὸν βασιλέα καὶ τὴν Ἥραν τὴν βασιλίαν καὶ τὸν Ποσειδῶνα καὶ τὴν Ἀθηνᾶν καὶ τ. ἄ. θ. quorum e numero Iupiter rex et Iuno regina Lebadeae culti⁴⁾, Neptunus Onchesti⁵⁾ cultus dei erant Boeotorum, cum Minerva Elateae culta apud Phocenses primum locum teneret.

Atque idem in reliquis quoque Graecae linguae terris invenimus. Accuratius primum de Asia minore edocti sumus. Huc duo imprimis tituli pertinent, quorum prior continet pactum inter Eumenem I, regem Pergamenorum, et mercenarios eius factum qui novis rebus studuerant anno 263 vix antiquius⁶⁾, alter iamdudum notus foedus inter Smyrnaeos et Magnetes ad Sipylum sitos anno fere 244 factum

1) cf. totum titulum. Mitteilg. I. a. p. 73 pars 2.

2) num ab hac ratione recesserit foedus post Hieronis II tempora inter Syracusanos et regem sive civitatem aliquam factum dici non potest. Servati solum sunt partim dei quos continebat ὄρκιον τῆς βουλᾶς (sc. Syracusarum?). Sunt verba (Kaibel, Inscr. Gr. Sic. et Ital. 7) ὁμνύω τὰν Ἰστίαν τῶ[ν Συρακοσίων καὶ τὸν Ζῆνα] τὸν Ὀλύμπιον καὶ τὰν[. . . .] καὶ τὸν Ποσειδῶνα de Vesta cf. titulum. Cretens. infra p. 25.

3) cf. Mitteilg. d. ath. Instit. III (1878) p. 22 sq.

4) cf. C. I. G. 1603. Collitz-Bechtel I 422. 425 sg.

5) cf. Gilbert, Gr. Staatsalt. II 53, n. 3.

6) secundum Fränkelium primum eius editorem Inscr. v. Pergam. I 13.

secundum editores¹⁾. Uterque bina iurairanda ab utraque parte danda habet, et mirum in modum dei qui adhibentur congruunt, quod non fugit Fränkelium. In altero enim iuratur (v. 27 sq.) per

Δία, Γῆν, ἥλιον,

Ποσειδῶν, Ἀπόλλωνα²⁾, Δήμητρα,

Ἄρη, Ἀθηναῖν Ἀρείαν καὶ τὴν Ταυροπόλον καὶ τοὺς ἄλλους,

in altero (v. 60. 70) per

Δία, Γῆν, ἥλιον,

Ἄρη, Ἀθηναῖν Ἀρείαν καὶ τὴν Ταυροπόλον καὶ τὴν Μητέρα

τὴν Σιτυλινήν;

tum dei utriusque civitatis proprii sequuntur, apud Magnetas

καὶ Ἀπόλλω τὸν ἐν Πάνδοις³⁾

apud Smyrnaeos

καὶ Ἀφροδίτην Στρατονικήδα;

καὶ τοὺς ἄλλους θεοὺς πάντας καὶ πάσας⁴⁾.

Apparet casu talem consensum factum non esse, sed illis regionibus deos fuisse communes ὁρκίους primum Δία, Γῆν, ἥλιον et tum Ἄρη, Ἀθηναῖν Ἀρείαν καὶ τὴν Ταυροπόλον, quibus dii proprii singularum civitatum addebantur. Atque quod attinet ad Iovem, Terram, Solem alia testimonia addere possum.

Ab his enim tribus deis primum iusiurandum incipit, quod πρωτάνεις Phaselitarum in foedere cum rege Maussollo post annum 361 inito⁵⁾ dant, tum iudices Cnidii iurare iubent-

1) cf. Dittenb. Syll. 171.

2) hic quidem accedit (v. 52) in Eumenis iureiurando et priore loco casu fortasse excidit (Fränkel).

3) locus ignotus, quem in suburbiis Magnesiae Sipyli situm fuisse conicit Boekh.

4) additur in Magnetum formula: καὶ τὴν τοῦ βασιλέως Σελεύκου τύχην, quod omissum videtur in formula Smyrnaeorum, quia iam sub nomine Veneris avia eius Stratonice celebrata est.

5) titulum nunc vide apud Iudeich, Kleinasiat. Studien p. 256. Servata solum sunt verba:

v. 1 ὁμόσ]αντες Δία καὶ ἥλιον καὶ Γῆν καὶ Ἀ?

v. 2 -ρεα(?) καὶ Ἀθηναῖν(?) ἐμμεν]εῖν τοῖς ὁμολογημένοις ποτὶ

v. 3 Φασηλίτας καλῶς καὶ ἀ]βλαβέως κτ. ε.

Supplementa mea Ἄρεα καὶ Ἀθηναῖν incerta sunt; deorum nomina

tur¹⁾: ναὶ τὸν Δία καὶ τὸν Ἀπόλλω τὸν Λόκ[ιον καὶ τᾶν Γᾶν]²⁾. Denique nuperrime iusiurandum magistratuum urbis Chersonesi inventum est, quod ab isdem deis incipit³⁾. Porro de Marte et Minerva titulus C. J. A. II 333 quem in nota citavimus conferendus est.

Quam rem summi esse momenti neminem fugiet; non iam civitates singulae terris imperant, sed magis magisque comprehenduntur regnis; perit cum potentia et vis religionis singularum urbium; retinentur quidem dii patrii praecipui, sed paulatim deorum cultus omnium Graecorum communis fit. Quod quasi perfectum videmus in foedere illo anno 215 inter Philippum regem Macedonum et Carthaginienses facto servato a Polybio (VII 9), in quo Graecorum deos oppositos Carthaginiensium videmus. Iurant enim

Graeci	Carthaginienses
ἐναντίον Διὸς καὶ Ἑρᾶς καὶ Ἀπόλλωνος	ἐν. δαίμονος Καρχηδονίων καὶ Ἑρακλέους καὶ Ἰολάου
ἐναντ. Ἄρεως Τρίτωνος Ποσειδῶνος	ἐν. θεῶν τῶν συστρατευομένων καὶ ἡλίου καὶ σελήνης καὶ γῆς ἐναντ. ποταμῶν καὶ λιμένων καὶ ὑδάτων ⁴⁾

quae desunt ne ex altero quidem pacto, quod Phaselitae cum Sillyensibus inierunt, erui possunt, ibi enim iurisiurandi solum servata sunt verba (Collitz-Bechtel, 1267, 30) . . . πόλις ὤμυσε [Ϝ]άνασσαν — || καὶ Ἀπέλωνα Πότ[ιον] . . .

1) Recueil des inscr. iurid. grecq. I 159.

2) eodem modo puto supplendos esse titulos: C. I. A. II 66 b = Dittenb. Syll. 89 de quo cf. supr. 20 n. 1. C. I. A. II 333 (foedus Atheniensium et Lacedaemoniorum initio belli Chremonidei factum)

v. 5 [ὀμνύω Δία, Γῆ], Ἥλιον, Ἄρη, Ἀθηναῖν Ἄρε[ίαν] . . .

Addo eosdem tres deos eodem ordine coniunctos adhibitos esse testes in manumissionibus servorum Thermi in urbe Aetoliae (Dittenb. Syll. 441) et Panticapaei atque Gorgippiae saeculo I a. vel post Chr. n. cf. Latyshev, Inscr. antiq. Orae septentr. P. Euxini II n. 54 et 400

3) cf. Revue des études grecq. IV (1891) 388 ὀμνύω Δία, Γᾶν, Ἄλιον, Παρθένον, θεοὺς Ὀλυμπίους καὶ Ὀλυμπίας καὶ ἥρωας, ὅσοι πόλιν καὶ χώραν καὶ τεῖχην ἔχοντι Χερσονασσιτῶν.

4) ab his duabus triadibus, quarum secunda ab Reiskio tributa est Graecorum deis (Schweighäuser ad Polyb. VII 9), omnem deorum cultum apud Phoenices profectum esse docet v. Gutschmid, Kl. Schr. II 37.

ἐναν. θεῶν πάντων ὅσοι Μακε- ἐν. πάντων θεῶν ὅσοι κατέχουσι
 δονίαν καὶ τὴν ἄλλην Ἑλλάδα Καρχηδόνια
 κατέχουσιν

ἐναντίον θεῶν πάντων τῶν κατὰ
 στρατείαν, ὅσοι τινὲς ἐφειστήκασιν ἐπὶ
 τοῦδε τοῦ ὅρκου.

Diutius autem quam omnes Graeciae civitates Creta insula, naturae dono munita, libertatem retinuit, in ea igitur antiquum iuris gentium statum diu servatum esse verisimile est. Atque hoc foederibus variis, quae nobis servata sunt ex ea insula, comprobatur videmus. Quorum cum nullum saec. III antecedens habeamus mirum non est, quod in eorum sacramentis, quae in tabula collegi quippe per varias ephemerides etc. dispersa, maiorem deorum numerum adhibitum videmus. Et est re vera maximus; nota est Cretensium perfidia, quam his titulis dilucide perspicere possumus; urbs urbem deorum numero videtur voluisse superare¹⁾. Attamen vel in hac rudi indigestaque mole ratio quaedam perspicui potest. Atque facillime ab aliis eos deos secernimus, quos certis coniunctionibus comprehensos ab omnibus fere urbibus additos reperimus numeri augendi causa, quia scilicet in omni Creta colebantur ut:

Ἀπόλλωνα Πόθ., Λατώ, Ἀρτεμιν in n. 1—6²⁾
 Ἄρεα, Ἀφροδίτην, in n. 1—5³⁾
 Ἑρμῆν, Ἄλιον, Βριτόμαρτιν in n. 1 et sine Ἄλ.
 in n. 5—6,

varia Cretae insulae numina propria. Quos in omnibus titulis singularum urbium dei antecedunt, qui aut comprehende-

1) cf. Polyb. IV 53,5. ἐγγενομένης δὲ φιλοτιμίας ἐκ τῶν τυχόντων, ὅπερ ἔθος ἐστὶ Κρησίν, ἐστασίασαν.

2) quanta autem negligentia et in his certis deorum ordinibus usi sint Cretenses docet titulus 2, cui Ἀρτεμις deest, nisi hoc descriptori lapidis tribuendum est, ut in simili re, in titulo 5 Comparettius demum, qui denuo contulit lapidem (cf. Mus. Ital. I 145) et Ἀπολλ. Πόθ. in lapide esse videt, qui apud priores editores deerat.

3) ut extitit ex. gr. fanum Martis et Veneris Istri cf. Mus. Ital. III, 643.

bantur ut in tit. 7. θεοὺς τοὺς ἐν Δίκτῳ (sita erat Itanos sub radicibus montis Dictae et imprimis ibi colebatur Iupiter Δικταῖος) et θεοὺς ὅσοις ἐν Ἀθαναίᾳ θύεται (sc. in fano Minervae Itaniae quam et nummi huius urbis ostendunt)¹⁾ aut singuli nominabantur ut in tit. 1—6. Quamquam enim quo quisque deus loco cultus sit non de omnibus dicere possumus et quamquam idem deus nonnumquam pluribus locis cultus videtur esse ut Ζεὺς Δικταῖος et Ἀθηναία Πολιάς, tamen haec erui possunt: in tribus solum titulis (2—4), in quibus Hierapytnii commemorantur, cum occurrat praeter Vestam, a qua plerumque (non semper ut nunc docent tit. 7—8) iusiurandum incipiebat, Ζεὺς Ὁράτριος, hunc deum Hierapytniis vindicare debemus, praesertim cum nummi huius urbis Iovis caput ostendant²⁾. Eiusdem urbis Minerva Ὀλερία est, quae nomen ab urbe Olera prope Hierapytnam sita cepit³⁾ et imprimis ab Hierapytniis⁴⁾ colebatur; item Minerva Πολιάς, cuius fanum Hierapytnae⁵⁾ erat. Contra per Iovem Μονήτιον, cuius fanum in urbe Malla, vicina Lyttiis⁶⁾ constat fuisse, iurant Lyttii (in tit. 2), qui et in nummis aquilam Iovis aut Iovem ipsum⁷⁾ habent. Minerva autem Σαλμωνία quae a promontorio prope urbem Itanum sito nomen cepit et cuius templum perlonge aberat Hierapytna, dea videtur esse cle-
ruchorum illorum (tit. 2) de quorum domicilio nihil constat. Praeterea Iovis Βίδαται⁸⁾ fanum fuisse Priansi ex inscriptione Bergmanni (A. 22) constat; itaque in tit. 4 secundo aut tertio loco (hoc decidi non potest) deus est Priansiorum a Bergmanno recte suppletus; sequuntur dei Hierapytniorum Iupiter Ὁράτριος et Minerva Ὀλερία (cf. supra), restant tertii

1) cf. Catalog. of Greek Coins. Crete and Aegean islands p. 52.

2) cf. Catalog. p. 48.

3) cf. Mus. Italian. III 640.

4) Cauer, Delect. ² 117, 12.

5) cf. Cauer 116, 9. 119, 78.

6) cf. Mus. Italian. III 639.

7) cf. Catalog. p. 55; eorundem Lyttiorum iusiurandum habemus in foedere cum Olontiis facto (tit. 6) mutilum, quod tentare non audeo.

8) idem deus nominatur in tit. 6; erat igitur et deus aut Lyttiorum aut Oloentiorum.

qui foedus ineunt Gortynii, itaque nunc ex tit. 8 restituo Τῆνα Ἀγοραῖον loco tertio tit. 4 pro Δικταῖον et Minervam Πολίοχον pro Πολιάδα, (Jupiter Σκόλιος quo pertineat nescimus) ita ut dubitari omnino non possit deos ex tribus civitatibus electos esse.

Haec exempla sufficiant, quamquam de deis qui Cretae colebantur permulta neque sine fructu dici possunt, de quibus praesertim Italorum opera, quam inde ab a. 1884 in Creta insula accuratius perquirenda magno cum successu collocaverunt, edocti sumus.

His fere temporibus quae nobis servatae sunt iurandi formulae desinunt neque tamen — saeculo quidem I p. Chr. — morem iurandi per deos patrios abolitum esse testis est titulus Assius, qui continet iusiurandum civitatis Gaio Caesari, cum regnum iniret, praestitum¹⁾. Ibi in formulam sollemnem iurandi per Δία Σωτήρα et τὴν πάτριον ἀγνὴν παρθένον i. e. Minervam praecipue hac urbe cultam, ut nummi docent²⁾, receptum videmus numen Caesaris³⁾, quem honorem imperatoribus saepius a civitatibus Graecis tributum esse testis est titulus Mytilenaeus⁴⁾, qui decretum publicum in honorem Augusti factum continet, quo inter alios honores constituitur

v. 15. . . . ὅρκον δὲ εἶναι τῶν δι[καστῶν

et aliorum magistratuum?

v. 16. . . . ἐδ[χομένων σὺν τοῖς πατρίοις θεοῖς καὶ τὸν Σεβασ[τόν . . .

Omnia quae adhuc disputavimus ad formam fere solam iurisiurandi pertinebant atque id eam praecipue ob causam, quia in instrumentis iuris gentium pleraeque formulae iurisiurandi servatae sunt. Cum autem de usu ipso iurisiurandi

1) cf. Bruns, Fontes⁵ p. 237.

2) cf. Imhoof-Blumer, Monnaies grecques p. 246.

3) morem iurandi per Genium Regis primum in iure Aegyptio invenimus, ubi ὅρκος βασιλικός (cf. exempl. ὁμνῶ βασίλισσαν Κλεοπάτραν θεὰν φιλομήτορα Σώτειραν ἡ μὴν . . .) sollemnis formula erat, cum in vita cotidiana per Serapim iurarent (cf. Papyr. Paris 47,2 ὁμνῶ τὰν Σάραπιν in epistula filii ad patrem).

4) titul. vide in Cichorii commentatione Rom und Mitylene p. 32; tituli versus qui continuerunt fere 88 literas corruptiores sunt, quam ut suppleri possint.

in iure gentium iam alii permulti egerint, ad hos delegare possum¹⁾.

Itaque ius gentium relinquere possumus; iam venimus ad ius singularum civitatum.

Atque iusiurandum in republica Graeca quanti momenti fuerit optime expressit Lycurgus orator verbis his²⁾: τὸ συνέχον τὴν δημοκρατίαν ὅρκος ἐστὶ. τρία γὰρ ἐστὶν ἐξ ὧν ἡ πολιτεία συνέστηκεν, ὁ ἄρχων, ὁ δικαστής, ὁ ἰδιώτης. τούτων τοῖνυν ἕκαστος ταύτην τὴν πίστιν δίδωσιν. Haec verba quamvis de sola Atheniensium republica dicta in universam fere Graeciam patent. Ac primum quidem quod attinet ad magistratum iusiurandum, de Atheniensium magistratibus egit W. Hofmann in dissertatione supra allata, ad quem delegare possum, quamquam inde ab anno 1880, quo confectam esse ipse dicit dissertationem, quae prodiit a. 1886, imprimis Aristotelis libro invento, permultum novi de archontum praecipue iureiurando didicimus. Testimonia autem nobis extant de iureiurando senatorum, archontum, praetorum³⁾, sed cum in demis, quos institutiones publicas Atheniensium accurate imitatos esse constat⁴⁾, et euthyni et logistae et synegori⁵⁾ iuriurando adigantur, suo iure iam Hofmannus (p. 49) coniecit, similiter et publicos illos magistratus iusiurandum dedisse. Ut in demis, ita in collegiis quoque illis et sodaliciis, quae

1) cf. quos affert Martin l. c. p. 1 et adde Graetzel, de pactionum inter civitates Graecas factarum ad bellum pacemque pertinentium appellationibus, formulis, ratione diss. inaug. Halle 1885 p. 59 sq. V. Heydemann, de senatu Atheniens. quaestion. epigraph. p. 39 sq. diss. inaug. Strassburg 1880.

2) oratio in Leocrat. § 79.

3) addo et sacerdotum iurisiurandi servatum nobis esse vestigium sacramentum, quod praestant γεραραί cf. Ps.-Dem. 59, 73 et Töpfer, Att. Gen.

4) cf. R. Schöll, de synegoris Atticis p. 30 sq.

5) ab his synegoris pagorum, quorum provincia erat pagi nomine rem agere recte iam Schoell. discernit phratricae Demotionidum synegoros, quos novimus ex tit. in Sauppi de phratriis attic. commentatione II (C.I.A. II 841b v. 30); hi enim accusatoris publici partes sustinent et ut magistratus non alio modo iuriurando adiguntur quam synegori publici apud Eresios cf. Collitz-Bechtel, 281 et Zelitas Dittenb. Syll. 113, 33.

ad deorum cultum pertinebant, accurate instituta publica Atheniensium expressa invenimus¹⁾, ita ut, cum in uno erani-starum collegio²⁾ commemoretur iusiurandum, quod praestabat deorum ab eis cultorum quaestor (ταμίας), fortasse ne a ταμίαις civitatis Atheniensium iusiurandum alienum putandum sit.

Ex Aristotele etiam discimus magistratum illum extraordinarium anno 411 legibus scribundis creatum, viginti virorum, in ineundo munere³⁾ iusiurandum praestitisse, et si eodem loco⁴⁾ legimus senatus officium a. 411 fuisse τάς τε ἀρχάς καταστῆσαι καὶ περὶ τοῦ ὅρκου ὅντινα χρή δύναι γράψαι haec verba quamquam corrupta, ut videtur⁵⁾, diserte testari videntur omnes magistratus iuriurando adactos esse⁶⁾. Neque hoc dubium esse potest, quin in omnibus Graeciae civitatibus⁷⁾ magistratus si non omnes, attamen ii qui maioris momenti erant in ineundo magistratu iusiurandum interposuerint, et habemus alterum huius rei disertum testimonium in titulo Delphico ex temporibus regis Attali II (159—138), ubi legitur⁸⁾ οἱ δὲ κατασταθέντες ἐπιμεληταὶ ὁμνυόντω καθὼς καὶ τὰ λοιπὰ ἀρχεῖα. Etiam in titulo Mytilenaeo, quem modo citavimus, agitur de iurisiurandi formula sollemni, in cuius verba non solum iudices, quorum tamen mentio in lapide sola superest, sed etiam omnes magistratus iuravisse verisimile est. Denique in titulo nuperrime reperto ex urbe

1) cf. Foucart, des associations religieuses, chez les Grecs. p. 50 sq.

2) cf. tit. apud O. Lüders, die dion. Künstler n. 7.

3) Arist. Ath. Resp. 29,2.

4) Cap. 31,1.

5) fort. ὁμόσαντας ἄρξαι καὶ Wilam.-Kaibel.

6) quamquam etiam de omnium civium iureiurando, quod in novas leges iurare debent, cogitari potest.

7) idem in iure Aegyptio, quale sub Lagidarum imperio valebat i. e. in iure Aegyptio-Graeco (de quo cf. nunc Mitteis, Reichsrecht und Volksrecht p. 54 sq.) invenimus, quod publicani Aegyptii in munere ineundo (cf. Papyr. Paris. 62, IV, 12 ex anno 180—169 a. Chr.) et praefecti rei frumentariae et vectigalium praestare debent, qui iurant ... μὴ μόνον ἐπὶ τῶν νόμων, ἀλλὰ καὶ κατὰ τῶν βασιλέων γραμμὰ[των] (l. a. 63 Col. 2,38 sq.).

8) Dittenberger, Syll. 233,44.

Chersoneso Taurica¹⁾ in eandem formulam et damiurgi et senatores iurant.

Servata autem sunt talis iurisiurandi exempla haec. Spartae reges non solum regnum ineuntes iuriiurando adigebantur, sed etiam per menses singulos inter eos et ephoros iusiurandum esse interpositum Xenophon auctor est²⁾: similiter apud Molossos reges et populus inter se dabant iusiurandum³⁾. Delphis ut vidimus posterioribus temporibus omnes magistratus iuriiurando adactos esse, ita iam antea titulo CIA. II 545 ex a. 380 edocti eramus de iureiurando hieromnemonum et praeconum. In civitatibus Attico imperio subiectis permulta ad exemplum iuris Attici instituta fuisse constat⁴⁾ atque quomodo id factum sit exemplo uno perspicere possumus. Civitatibus enim Erythraeorum et Colophoniorum senatorum iusiurandum anno ca. 460 imponitur neque solum concepta verba sed etiam dei Athenienses⁵⁾. Num idem factum sit in simili re cum imponeretur

1) de quo cf. supra p. 23 n. 3.

2) de republic. Laced. XV 7.

3) Plut. Pyrrh. 5.

4) haec receptio iuris Attici accuratam inquisitionem exigit quae proficisci debet a Demosthenis verbis (24, 210) . . . πολλοὶ τῶν Ἑλλήνων πολλάκις εἰσὶν ἐψηφισμένοι τοῖς νόμοις χρῆσθαι τοῖς ὑμετέροις ἐφ' ᾧ φιλοτιμεῖσθ' ὑμεῖς εἰκότως. Casu enim factum esse non potest quod, ut exempla afferam, s. II a. Chr. inveniatur δίκη ἐξούλης Arkesinae (Rh. Mus. 40, 293 v. 15) qua in urbe et alia vestigia institutorum Atticorum occurrunt cf. Swoboda, die griech. Volksbeschlüsse p. 99, aut s. fere IV Iulide εἰσαγγελία prorsus eadem, ut videtur, ratione atque Athenis (cf. Mus. Italian. I 201) — Tetigit rem gravissimam nuper rime Mitteisius in libro omnibus Graeci iuris studiosis gratissimo „Reichsrecht und Volksrecht“ p. 70, qui et alia exempla affert (idem egit p. 78 de receptione iuris alterius civitatis apud Graecos) — Ad hanc rem summi quoque momenti sunt, quae de imitatione decretorum Atticorum (et omnino institutorum publicorum velut scaenicorum cf. Kaibel, Hermes 23, 271) ex titulis ipsis concludi possunt cf. Swoboda, die griech. Volksbeschlüsse p. 39 sq. — Quamquam semper satis difficile est discernere inter ea iuris Graeci instituta, quae communia omnium Graecorum sunt et ea quae ex iure Attico profecta sunt. — Sed totam rem hoc loco in transcurso magis tangere, quam accuratius tractare possum.

5) cf. CIA. I, 9.13 et supra p. 17 n. 5.

Chalcidensibus iusiurandum dicere non possumus, cum in hoc iureiurando¹⁾ mentio deorum desit.

Porro iusiurandum magistratuum invenimus Chersonesi, ubi, ut iam commemoravimus damiurgi et senatores idem iusiurandum praestant, quod totum in lapide extat, Aeni (?) in urbe Thraciae, ubi magistratus eius qui tabulas publicas administrabat, cuius nomen ignoramus, iusiurandum commemoratur²⁾, Teo in urbe, ubi tres νομογράφοι annis fere 306—301 ad certam occasionem electi iurare iubentur³⁾, Lampsaci⁴⁾, ubi collegium sacerdotum, ἐπιμήνιοι, censum civium facturi iurando adiguntur, Smyrnae⁵⁾, ubi iterum in censu civium scribae et magistratus ad hanc rem electi iusiurandum dant prorsus simile censorum Romanorum⁶⁾ sc. ἡ μὴν ἀπὸ τοῦ βελτίστου ἀνενηνοχέναι τὴν γραφὴν τῶν ὄντων; Co in insula, ubi primum⁷⁾ προστάται iusiurandum dant in aestimatione, tum flaminicas Cereris in ineundo munere iusiurandum dedisse simile sine dubio γεραρῶν Atheniensium titulo nuper reperto edocti sumus⁸⁾. Denique in nobili lege sacra Andaniensi⁹⁾ (ex anno 91 a. Chr.) non solum οἱ δέκα, summus magistratus et οἱ ἱεροί, collegium decem virorum sacris faciundis, sed etiam flamines flaminicaeque et γυναικονόμοι eidem sollemni iuriurando adiguntur per deos οἷς τὰ μυστήρια ἐπιμελεῖται i. e. per Cererem, Hagnam (i. e. Proserpinam) Mercurium, Deos magnos, Apollinem Carneum, ut Sauppius¹⁰⁾ iure ex v. 33. 34 eiusdem tituli collegit.

1) cf. CIA. IV, 27a.

2) cf. Theophrast apud Stob. Flor. XLIV, 22 § 3 . . . τὴν δὲ θυσίαν τῶν ἐλαττόνων εἶναι θυλήμασιν, ἄνευ δὲ τούτων μὴ ἐγγράφειν τὴν ἀρχήν. ἅμα καὶ ἐν τῷ ὅρκῳ προσορκίζειν αὐτήν, ἐὰν μὴ ὁμνύωσι, μηδὲ ἐγγράψειν τὴν ὥνῃν; quamquam nomen Aeni nititur solum coniectura Valckenarii qui corrigit initio § 3 Αἰνίων ex ἐνίων quod praebent Codd.

3) Ditt., Syll. 126, 46.

4) CIG. 3641b 42.

5) Ditt., Syll. 171, 47 sq.

6) de quo cf. Momms. Staatsr. II², 330.

7) cf. Paton, Inscr. of Cos 37, 27 τιμώντω (sc. τὸν βοῦν) δὲ προστάται ὁμόσαντες παραχρῆμα.

8) eod. loco 386, 4 τὰς δὲ λαχούσας (sc. γυναῖκας) ὁμοσάσας ἱερῶσθαι.

9) Ditt., Syll. 388.

10) Die Mysterieninschrift v. Andania, Göttingen 1860, p. 41 sq.

Haec sufficiant de magistratuum iureiurando in ineundo munere praestito. Notum autem est apud Romanos in abdicando quoque munere magistratus sollemniter iuravisse vel potius eiuravisse¹⁾, se munus recte administrasse. Hic usus a Graecorum iure prorsus abhorret, quippe apud quos minime sufficeret iusiurandum interpositum in fine muneris, sed quivis magistratus reddere deberet accuratam rationem, ad quam exigendam plerumque proprii magistratus instituti erant εἰδυνοὶ, λογισταί etc. Maxime igitur memorabile est, quod etiam in duobus titulis Graecis iusiurandum in abdicando magistratu occurrit. Ac primum Demetriade, in urbe Magnetum, quorum foedus inde ab anno 196 usque ad Augusti tempora florebat²⁾, ἐπιμεληταί, collegium triumvirorum oraculo administrando creatum, non prius munere se abdicare iubentur quam sollemne iusiurandum³⁾ dederint, tum Calauraeae in titulo saeculi III exeuntis vel II ineuntis⁴⁾, ἐπιμεληταί ad certam rem administrandam privatim instituti iubentur (v. 15 sq.) . . . ἐπεὶ καὶ τὸν λόγον ἀποδῶντι τοῦ ἀναλώματος, κατομῶσαι πανορθῶς καὶ δικαίως ἐπιμελεσθῆναι.

Coniungimus cum magistratuum iusiurandum civium, quod tertio loco commemorat Lycurgus. Atque cives sollemni iuriurando adiguntur primum cum cives fiunt. Notum est epheborum Atheniensium iusiurandum, de quo vide Hofmannum l. c. p. 28 sq.⁵⁾. Est hoc non minus sacramentum militare quam civile. In iure enim Graeco, quamquam vestigia sacramenti militum non desunt⁶⁾, tamen a libero atque vo-

1) cf. Mommsen, Staatsrecht I³, 625.

2) de quo cf. supra p. 20 n. 5.

3) cf. titulum quem supra p. 21 citavi.

4) Collitz-Bechtel 3380, 15 sq.

5) cf. et Wilam. Antigoni. p. 301 n. 13.

6) amicitia iureiurando mutuo firmata, quae inter Theseum et Pirithoum intercedebat (Plut. Thes. 30 ἐποιήσαντο δὲ τὴν φιλίαν ἔνορκον) aut inter Tyndarum eiusque filiae procos (ἔρκοι Τυνδάρεω Thuc. I 9 cf. Paus. III 20, 9 ὁ δὲ ἔρκος ἦν Ἑλένη καὶ τῷ γῆμαι προκριθέντι Ἑλένην ἀμύνειν ἀδικουμένοις) respondet, ut me Wilamovitzius monet, coniurationi Romanae de qua cf. Mommsen, Röm. Forsch. II 247 — Porro ἐνωμοτία Lacedaemoniorum militum sacramentum mutuum ostendit — Denique certis proeliis et Graecos milites iureiurando se invicem coniunxisse

luntario iureiurando, quo se qui una pugnabaut coniungebant, sed quod nullo modo iurantes obligabat, nunquam progressus videtur factus esse ad sacramentum, quod proprie in iure Romano militiae dicitur¹⁾ i. e. quod a quovis milite exigitur. Neque hoc nobis saeculis quidem usque ad V admirationi debet esse, nam his temporibus cives soli militum munere fungebantur, ita ut eorum iusiurandum etiam sacramentum militare contineret; aliter res se habet in posterioribus saeculis; quod enim exemplum iurisiurandi a mercennariis, quos inde ab initio s. IV a permultis Graeciae civitatibus conductos esse constat, dati non prius extat quam ex temporibus Eumenis I, regis Pergamenorum²⁾, hoc casui puto tribuendum esse.

Civis quoque iusiurandum est quod pater Atheniensis, cum liberos suos εἰς τὸ φρατρικὸν γραμματεῖον inscribendos curaret, praestare debebat, genitos esse eos³⁾ γνησίους ἐκ γαμετῆς.

Similiter Dymae in urbe Achaiae s. II aut I a. Chr., qui in civitatem recipi volebant et liberos minores septendecim annis habebant, iurare debebant τὸν νόμιμον ὄρχον primum liberos suos esse, deinde filium legitimum minorem esse septendecim annis⁴⁾ (sequor Fickii supplementa cf. Collitz-Bechtel 1614a, 10 sq.). Praeterea huc pertinet quod Calymnae a matre iusiurandum exactum esse videtur, legitimo esse liberos suos; extant enim⁵⁾ fragmenta sex catalogi, ut videtur, virorum et mulierum, qui in templo Apollinis positus erat, in quo saepius redit ὁ sc. ἡ δεῖνα] ἐξορχάτου ματρὸς sc. γεγονώς sive γεγονῶτα cf. Newton ad l. c.⁶⁾.

notum est (cf. iusiurandum ante pugnam ad Plataeas factam datum: Diodor. XI 29. Lycurg. § 81).

1) cf. Mommsen, Röm. Forsch. I² 333.

2) de quo cf. supra p. 21.

3) cf. tit. in Sauppi de phratr. Attic. commentatione II v. 109, Andok. I, 127 etc.

4) cf. nunc Szanto, das griech. Bürgerrecht, p. 113.

5) Collection of anc. Greek inscript. in th. Brit. Mus. II 315—20.

6) editor hoc loco ad quasdam inscriptiones Coas lectorem refert, in quibus mater liberis ius det participes esse gentis cultus. Eisdem titulis nisus Töpferus in Genealogia Attica p. 193 sq. de matrum iure

Sed non solum his certis temporibus vitae civium iusiurandum commemoratur, sed in universum dicendum est, cum in civitatibus liberis Graeciae populus ipse summam imperii obtinuerit, neque eam magistratibus suis permiserit, fieri potuisse, ut universi cives iuriurando adigerentur, cum de populari imperio ipsaque republica sancte stabilienda et servanda ageretur. Quod Athenis saepius factum est velut a. 410 in Demophanti lege¹⁾, qui tamen solum antiquam formulam legis de maiestate populi expressit²⁾, et a. 403 post exactos triginta tyrannos (Aristot. Ath. Resp. 39), sed et in aliis Graeciae civitatibus, ubicunque post finitam seditionem pax rediit, velut Thespiis, cuius urbis cives Agesilaus a. 377 ὄρκους ἀλλήλοις ὁμόσαι coegit³⁾, et Mytilenae, ubi in simili re anno 324 agitur περὶ ὄρκω [τόν καὶ ἀπομόσσωσι οἱ] πόλιται⁴⁾ et Cynaethae, in urbe Arcadum (cf. Polyb. IV 17,10), atque imprimis in urbibus Cretae velut Dreri exeunte s. III post finitum bellum externum et seditionem internam iurant ἀγέλαοι πάντες, ἀζώστοι ἑκατὸν ὀγδοήκοντα⁵⁾ in pacis instrumentum, et in simili, ut videtur, re nunc prodiit Itaniorum iusiurandum⁶⁾.

Nonnullis in civitatibus et in pactionibus cum aliis gentibus sancientis omnes cives iuraverunt, velut in pactione inter Athenienses et Chalcidenses horum quidem iurat βουλὴ et δικασταί, illi autem universi cives⁷⁾, et similiter in foedere⁸⁾, quod ineunt a. ca. 220 Rhodii et Hierapytnii iurant utrimque

Coo longius disputat, sed recte Paton in nova collectione inscriptionum Coarum p. 256 ullum vestigium iuris matrum in his titulis inesse negat.

1) cf. Andoc. I 96, Lycurg. Leocr. 124.

2) cf. R. Schöll, Comment. Mommsen. 460.

3) Xenoph. Hellenic. V 4,55.

4) sic tituli v. 32 supplevit novissimus eius editor O. Hoffmann, die griech. Dialekte II 57, cuius libri nondum in publicum proditi liberalitate bibliopolae plagulas inspicere mihi iam licuit.

5) cf. titulum supra cit. Cauer² 121.

6) Mus. Italian. III (1890) p. 564, ad rem cf. Xenoph. Memorab. IV 4,16 qui narrat πανταχοῦ ἐν τῇ Ἑλλάδι certis temporibus (?) cives iurasse ὁμονόησεν.

7) CIA. IV 27a.

8) Cauer² 181.

πάντες οἱ ὄντες ἐν ἀλικίᾳ. Denique commemoro una in civitate Eretriensium et in minus gravi re, in locatione operis publici omnes cives Chaerephani illi redemptori iusiurandum dedisse¹⁾.

Medicorum ordo cum apud Graecos quasi civitatem parvam in magna formaverit, hoc loco mentionem eorum iurisiurandi addimus, quod princeps civitatis i. e. rector scholae ab omnibus discipulis exigebat. Iurant autem per deos tutores medicinae Ἀπόλλωνα ἱγτρὸν καὶ Ἀσκληπιὸν καὶ Ὑγίαν καὶ Πανάκειαν καὶ θεοὺς πάντας καὶ πάσας²⁾, quae formula, quamquam inter interpretes fere constat eam antiquissimam esse et iam Hippocratis aevo usitatam (cf. Hippocrat. ed. Ermerins praefat. p. XIV), tamen haud scio an s. IV antiquior esse possit, cum a iurandi formulis s. V verba καὶ τοὺς θεοὺς πάντας καὶ πάσας abhorreant³⁾.

Iudices denique iuriurando adactos esse mirum esse non potest. Summi autem momenti est quod Lycurgus eos a magistratibus secernit. Apud Graecos enim non ut magistratus iudices iurabant, sed maius atque gravius eorum iusiurandum erat. Iurisdictio hominum vires superabat et a deis ipsis instituta videbatur, ita ut religio iudices, qui eam exercere debebant, supra homines tolleretur. Atque quanti momenti iudicium iusiurandum fuerit, eis ipsis temporibus, quibus Athenienses lucri causa, quod ex iudicis munere redundabat, summa cum cupiditate locum in heliastarum collegio captabant, ex frequentissima eius mentione in orationibus iudicialibus, qualem in Ciceronis orationibus frustra quaerimus, cognoscere possumus⁴⁾. Iudicis autem iusiurandum ex una solum parte artam coniunctionem, quae inter ius et religionem in iure Graeco intercedebat, nobis ostendit; non minus enim antiquissimis quidem

1) cf. titul. supra citat. Recueil I. 150.

2) cf. Hippocrat. ed. Littré IV 610.

3) cf. supra p. 20; alia res est in precandi formulis, quarum quas Aristophanes Av. 866 Thesm. 334 expressit satis antiquas, ut formae verborum ὀλομπίῃσι, πάσῃσιν docent, talia verba habent, cum in formulis sollemnibus s. IV, quae lapide nobis servatae sunt (cf. imprimis C.I.A. II 57. 57b et Foucart, Rev. archéol. 35 [1878] p. 223 sq.) desint. Initio s. III in titulo Iliensi redeunt (Dittenb., Syll. 156,27).

4) cf. C. F. Hermann, üb. Gesetz, Gesetzgebung etc. p. 74 n.

temporibus et partes litigantes deos testes et iudices advocare poterant. Itaque de iudicum iureiurando, nisi altius repetentes, quae fuerit omnino apud Graecos iurisiurandi vis et usus in iudicio, quaesiverimus, dicere non possumus. Atque quod Gaius de iure Romano¹⁾ dixit. Maximum remedium expediendarum litium in usum venit iurisiurandi religio, non minus in ius Graecum quadrat. Iureiurando enim in iure Gortynio omnes causae, in quibus testes aut testimonia desunt, deciduntur, atque id aut partium litigantium aut iudicis iureiurando. Iudex iudicare debet (tab. XI 26—28) aut κατὰ τοὺς μαρτύρανς ἢ ἀπώροτον i. e. secundum iusiurandum partis; si autem talia argumenta desunt, tum iudex ὁμνὺς κρίνει i. e. iureiurando suo²⁾ rem decedit. Atque summi momenti est, quod iudex non iuriurando semel adigitur, simulac munus init, sed quod in quaque re, cum res ad suum arbitrium pervenerit, deos invocat sc. ut sibi rectam viam demonstrent. Hoc originem iudicum iurisiurandi nobis ostendit. Apparet autem quantum inter ius Cretense et ceterarum Graeciae civitatum intersit³⁾. Adeo

1) L. 1 pr. D. de iureiur. (12,2).

2) ad hanc rem multum valet tab. III 16, ubi dicitur: iudex iurat rem ita esse et non: iudex iurans iudicat rem ita esse cf. Buecheler-Zitelmann, Das Recht von Gortyn p. 68 sq.

3) in quibus tamen similis iuris antiquissimi status nonnumquam ostendi potest, velut si apud Aristotelem (Ath. Resp. 55,5) legimus: βαδίζουσι πρὸς τὸν λίθον... ἐφ' οὗ καὶ οἱ διαιτητα ὁμόσαντες ἀποφαίνονται τὰς διαίτας prorsus eadem res in iure Attico antiquo videtur fuisse, arbiter in singulis rebus sollemne dabat iusiurandum; neque aliud puto significare verba, quae sunt in inscriptione illa Heracleensi saec. V—IV Kaibel, Inscr. Sic. et Ital. 645,118: πολιανόμοι... ὁμόσαντες δοκιμάζοντι i. e. ante rationem exigendam, quod quasi iudicum munus est, iuriurando adigantur. Est igitur idem iuris status quem desiderat Plato Leg. 948^E νόμος δὲ κείσθω δικαστὴν μὲν ὁμνύναι δικάζειν μέλλοντα — cf. praeterea tit. Dittenb. Syll. 353,40 (Lebadaeens.) διακρινούσι οἱ ναοποιοὶ ὁμόσαντες ἐπὶ τῶν ἔργων ad quae confert E. Fabricius (de architectur. Graec. p. 39) titul. Puteolan, CIL. I 577 col. III v. 711 ubi in eadem re praescribitur: quod eorum (sc. virorum) viginti iurati probaverint etc. et titul. Delphicum ex anno 173/2 (Dittenb., Syll. 453,10) ὅτι δέ κα οὔτοι (sc. ἄνδρες τρεῖς) κρίνωντι ὁμόσαντες, τοῦτο κῆριον ἔστω = Dittenb. 460,7.

enim in omni, ut videtur, Graecia temporibus satis antiquis iusiurandum cum iudicis munere coniunctum erat, ut collegii iudicum assessores ab eo ipso nomen acciperent apud Locrenses Ozolas, ubi saec. V iudices nominatos legimus ¹⁾ ἐπορότας aut ὀρχορότας; similiter collegii assessores iurati apud Eleos occurrunt, quamquam nomen eorum ἐπορόται hoc loco solum conjectura Roehlii nititur ²⁾. Sed hoc iusiurandum semel, cum iudices munus ineunt, exigitur. Atque idem primum Athenis iuris fuisse notum est; conferendus iterum de heliastarum iureiurando Hofmannus l. c. p. 1 sq. Addere nunc possum et aliam iudicum Atheniensium formulam. Iudices enim numero incerti qui anno fere 352 ex senatoribus (solis? cf. v. 1 mutilum) electi sunt ad iudicium ferendum de finibus agri illius inculti atque sacri Eleusinii (ἱερὰ ὀργάς) iurant in verba haec ³⁾: ἦ μὴν] μῆτε χάριτος ἔνεκα μῆτε ἔχθρας φηριεῖσθαι, ἀλλὰ ὡς δικ]αίότατα καὶ εὐσεβέστατα. Ad exemplum autem Athenarum permultas Graeciae civitates, praesertim quae imperii Attici fuerant, ordinem iudiciorum instituisse verisimile est ⁴⁾; in unica ⁵⁾ quidem, quam habemus, oratione iudiciali, quae non ante iudices Atticos habita est, in Aeginetico Isocratis cum non multa abhorrent ⁶⁾ ab institutis Atticis, tum iudicum iusiurandum (§ 15) commemoratur Praeterea iam Hofmannus contulit iusiurandum iudicum Delphicorum, Lesbiorum ⁷⁾, Cnidiorum. Addo et in republica Zeltarum Alexandri temporibus iudices iuravisse ⁸⁾.

Huius quoque loci est quaerere num arbitri iuriurando adacti sint. Atque de arbitris publicis et privatis

1) in pacto illo inter Oeanthenses et Chalienses facto (I.G.A. 322) de quo novissimus egit Dareste, Revue des études grecq. 1889, 318 sq.

2) cf. Collitz I 1151,10 sq. (ex tempore ante a. 570?).

3) cf. Bullet. de corresp. hellén. XIII 434 = Ἐφημερ. ἀρχαιολογ. 1890.

4) cf. et supra p. 29 not. 4.

5) praeter Battari Coi orationem comicam in Herondae carmine secundo.

6) de quibus cf. O. Müller, Aeginetic. p. 131.

7) de iudicum Mytilenaeorum iureiurando cf. et titulum, quem supra p. 26 citavimus.

8) cf. Dittenb., Syll. 113,33.

Atheniensibus ad Hofmann. p. 44 delegare possum¹⁾; alia quaestio est de arbitris externis, quos Graecos saepissime ad lites componendas adhibuisse notum est. Hac in re accurate discernendae mihi videntur eae causae, quae ad collegium quoddam legitimum iudicum externum (δικαστήριον) deferuntur aut in quibus arbitri electi collegium formant, et eae, quae singulis iudicibus externis traduntur. Talium enim collegiorum assessores semper iusiurandum dedisse verisimile est, cum de singulorum iudicum iureiurando inter partes litigantes convenisse debuerit. Utor exemplis²⁾. Causa urbis Calymnae contra Coorum urbem ad magistratus Cnidias deferunt, qui rursus eam ad collegium heliastarum Cnidiorum deferunt; horum iudicum iusiurandum nobis servatum est³⁾. Similiter Romani (inter annos 15—35 p. Chr.) litem inter Cierenses et Metropolitae ortam ad concilium Thessalicum deferunt, quod iudicium fert μεθ' ὅρκου⁴⁾. In lite inter Itanios et Hierapytnios orta urbs Magnesia ad Maeandrum sita (non Paros ut omnes qui de ea re egerunt secundum Boekhium putaverunt) iudex facta a senatu Romano (a. 138—132) ex suis civibus septemdecim eligit, qui praesidente neocoro Dianae δικαστήριον faciunt, quod sedem habet in fano eius deae, et ibi iuriurando sollemni adiguntur⁵⁾. Eodem modo κοινοδίκιον illud, quod Teo in insula ad lites inter incolae et artifices scaenicos dirimendas institutum fuisse nunc didicimus⁶⁾, collegium legitimum erat. Atque expressis verbis horum iudicum iusiurandum commemoratur (B III 5 sq.) ... ὃν (sc. ὅρκον) πρότερον εἴθιστο τ[οὺς] δικαστὰς ὁρ[κί]ζεσθαι περιέχοντα δικάσ[ειν] κατὰ τε τοὺς] νόμους καὶ τὰς ἐπιστολὰς τ[ῶν] βασιλέων καὶ] τὰ ψηφίσματα τοῦ δήμου...

1) cf. et supra p. 35 not. 3.

2) Exempla collegit usque ad a. 1888. E. Sonne, de arbitris externis etc. Diss. inaug. Gött. 1888, qui tamen de hac re non disseruit.

3) de tota causa cf. nunc editor. Francogallos in Recueil des inscr. iurid. grecq. I 164 sq.

4) titulum vide apud Sonnum p. 41.

5) huius tituli (C.I.G. 2561b) novam collationem multo diligentior et locupletior publici iuris fecit Halbherr, Mus. Italian. III 580, qui et de tota causa dilucide disputat l. c. p. 583 sq.

6) Inscr. v. Pergamon. I 163 A II 4.

Contra singulorum arbitrorum iurisiurandi unum solum exemplum inveni. Urbes Mytilene et Pitane finium regundorum causa a Pergamenis, dum vigeat Attalidarum regnum, quinque arbitros acceperunt atque expressis verbis inter eos convenit, ut arbitri μεθ' ὅρκου iudicarent ¹⁾. Itaque arbitrium faciunt ὁμόσαντες ἐν τῷ ἱερῷ τῶν Διοσκού[ρων...].

Denique iudicum iusiurandum est, quod secundum usum singularem ²⁾ iuris Graeci ei qui ad magistratus eligendos accedunt praestare debent ³⁾. Quo corruptio in electionibus frequentissima cavetur. Atque imprimis in civitatibus, quae sub paucorum imperio erant, tale iusiurandum legibus poscebatur. Nam quod in Rhetorica ad Alexandrum (14,19 Sp.) praecipitur, ἐν τῇ ὀλιγαρχίᾳ magistratus nisi μεθ' ὅρκων καὶ πλείστῃς ἀκριβείας non eligi, primum Atheniensium exemplo comprobatur, apud quos secundum Aristotelem (Ath. Resp. 29,5) anno 411 a decem illis tributim electis ad cives eos creandos, penes quos summa imperii esset, iusiurandum exactum est, tum Locrensiū Ozolarum, quorum summus magistratus, demiurgi, in eligendis iudicii cuiusdam assessoribus iusiurandum praestant ⁴⁾. Addo Athenis s. IV et parentes, quotiens pueris σωφρονιστὴν eligeabant, iusiurandum dedisse ⁵⁾.

Hactenus de iudicum iureiurando. Venimus ad iusiurandum partium. In iure enim Cretensi non solum iudex, sed etiam accusatus aut accusator iurando rem conficere poterat. Atque in iure antiquissimo iusiurandum semper necessarium erat et, cum iudex secundum eum qui iuraverat iudicare deberet, summi momenti erat, utrum accusati an accusatoris ius et officium iurandi esset i. e. uter ὀρκιώτερος ⁶⁾

1) Inschr. v. Pergam. I 245 A 30. B 10.

2) sed cf. Cic. Brut. 1 secundum quem augures in cooptando collega iusiurandum dedisse videntur.

3) cf. Plato Leg. 755d, 948e.

4) cf. titul. supra p. 19 citatum. B 5 sq. δαμιοργοὺς ἐλέσται τοὺς ὀρκιομότας ἀριστίνδαν τὰν πεντορχίαν ὁμόσαντας· τοὺς ὀρκιομότας τὸν αὐτὸν ὅρκον ὁμνύειν.

5) Aristot. l. c. 42,2.

6) huius verbi significatio optime novo fragmento legis Gortyniae illustratur, quod publici iuris fecit Comparetti, Mus. Ital. II 630 in quo praecipitur: (Col. II 4) si accusator dixerit praetermisisse iudicem quindecim dies (sc. intra quos iudicare debebat) ὀρκιώτερον ἤμην τὸν δικαστὰν

esset. In iure autem Gortynio ut in omnium populorum iuris initiis ὀρκιώτερος semper accusatus videtur fuisse¹⁾, iusiurandum igitur erat primum purgatorium. In certis tamen causis accusatori officium iurandi obtigit; cum enim moechum in re captum atque vinctum ad iudices duxisset, etiam superiurare debebat, ne aspectus accusati vincti misericordiam moveret et ne res suspiciosa videretur²⁾. Idem hoc discrimen uter ὀρκιώτερος sit etiam in iure antiquissimo Halicarnassensi invenimus in lege illa, de qua post permultos alios nuper egerunt Francogalli, qui eam receperunt in suam collectionem³⁾, et R. Krause, de Panyasside diss. inaug. Gott. 1890 p. 27⁴⁾, et quae, quamquam de singulis summa dissensio est, in primis saec. V decenniis facta est. Ea lege sancitur ut qui bona sua iniuria ab aliis possessa reposcere velint, ut ii si intra certum tempus (18 menses) rem ad iudices detulerint, iuriurando adigantur⁵⁾ a iudicibus; si autem hoc tempus praetermiserint, ut tum actio ad rationem ordinariam iudicii, qua accusato, i. e. eis qui bona tunc possidebant iusiurandum convenit, redeat.

Quamquam autem in iure Gortynio iusiurandum eius qui ὀρκιώτερος erat iam per se multum valet, tamen certis in

καὶ τὸν μνάμονα. Si autem non iuraverint adhortante eo secundum leges, tum eandem poenam solvant quam qui nolunt iudicare. Apparet hoc loco officium iurandi esse penes iudices id quod optime et in omnes ceteros locos quadrat, praesertim eos quibus agitur de iureiurando a iudice imposito cf. Zitelmann, p. 72.

1) cf. Zitelmann, p. 74; huc pertinet etiam quod Polygnotus in lescha Delphica pinxit Aiace iurantem ὑπὲρ τοῦ ἐς Κασσάνδραν τολμήματος Pausan. X 25,3.

2) cf. Zitelmann, p. 74.

3) cf. Recueil p. 1 sq.

4) sed hic ratione solum historica habita, ita ut ad nostram rem nihil pertineat.

5) ad rem ipsam non multum pertinet utrum cum Hicksio, Dittenbergero, Francogallis legimus (v. 20) ὀρκῶ<ι>σαι τὸς δικαστάς, quod et mihi optimum videtur, an sec. lapidem ὀρκῶ εἰς τὸς δικ, sed Dittenbergerus si vertit „ut iudices... iureiurando obstringantur legitimo“ eum cum Comparettio (Mus. Ital. I 151) errasse puto, primum propter rem ipsam, postea enim (v. 26) legitur de iureiurando alterius partis: ὀρκῶν δὲ τὸς δικαστάς (sc. τὸν νεμόμενον) ἡμίλεκτον δεξαμένος, tum quia nusquam dicatur, quis iudices iuriurando adegerit.

rebus firmiter redditur, eo quod una cum eo qui iurare debet et alii iurant. Primum enim, si quis moechum manifestum deprehenderit, praecipitur (II 37 sq.) αἰ δέ κα ποιεῖ δολόσαθθαι (sc. moechus), ὁμόσαι τὸν ἐλόντα τῷ πεντεκονταστατέρῳ καὶ πλίονος πέντον αὐτὸν ἔιν αὐτοῖ ἑκάστον ἐπαριόμενον, τῷ δ' ἀπεταίρω τρίτον αὐτὸν, τῷ δὲ ἑοικέος, τὸν πάσαν ἄτερον αὐτόν, μοιχίοντ' ἐλῆιν, δολόσαθθαι δὲ μέ i. e. si autem dicit moechus se iniuria vinctum esse, iurare eum qui ceperit moechum, cum agatur de re, cui est poena quinquaginta staterum aut maior, ipsum cum quattuor aliis, in se quemque deorum iram imprecantem; cum agatur de ἀφεταίρω cum duobus aliis, cum agatur de servo dominum eius cum uno alio, se moechum in re cepisse neque iniuria vinxisse. Testes hoc loco dictos esse non posse apparet ex re ipsa, quamquam alio loco eidem nominantur testes (III 51, IV 8)¹⁾, sed habemus coniuratores ut in iure Germano, qui iuriurando suo partem iurantem adiuvant; quamquam non, ut in iure Germano²⁾, iurant partem suam vera iuravisse, sed rem ipsam iureiurando firman³⁾, quo apparet a testibus eos non satis distinctos esse. Quod autem hac re commotus Zitelmannus dixit (p. 76) „Daher in unserem Gesetze vielleicht noch Namensgleichheit zwischen beiden“, haec verba nunc non repetet, cum et nomen eorum cognoverimus; sunt hi ὁρκωμοταί, qui primum in inscriptione prope urbem Lyttum inventa, quae legem ad ius privatum pertinentem mutilam continet⁴⁾, accurate a μαίτορες distinguuntur, tum in fragmento legis in urbe ipsa Gortyna invento redeunt⁵⁾. Tales coniuratores, quos qui iurabat in certis

1) cf. Zitelmann, p. 76.

2) cf. Schröder, Lehrbuch d. deutsch. Rechtsgeschichte, p. 83.

3) hoc discrimen accurate iam Aristoteles fecit: Rhetoric. I 1376a 25 sq. εἰσὶ δὲ αἱ μαρτυραὶ . . . αἱ μὲν περὶ τοῦ πράγματος, αἱ δὲ περὶ τοῦ ἡθους (sc. partis litigantis).

4) cf. Mus. Ital. II 173.

5) cf. l. c. II 205 n. 53. 54 Notandum est hoc loco legi et verbum, quod est ὁρκωμοταί in his novis fragmentis Gortyniis (l. c. II 196, cf. et II 207 . . . κομνυ = κ' ὁμνυ an ὁρ]χώμνυ? quod cum iudicum iuratorum, ad quos hoc verbum apud Locrenses spectat (cf. supra p. 36), in iure Gortynio nullum vestigium extet, nescio an ad eosdem coniuratores referendum sit.

causis habere coactus erat, in iure Graeco omnino singulares videntur esse, neque habent editores iuris Gortynii quod conferant, nisi quod perperam unus advocat ius Atticum, in quo nonnumquam necessarii partis litigantis, qui plerumque et testes erant, offerunt iusiurandum voluntarium¹⁾. Equidem tamen reticere non possum mihi prorsus eandem rem videri occurrere in iure Locrensi Opuntiorum. Si enim in causae capitalis eius qui legem evertere conatus si actione praescribitur²⁾: τὸ μέρος μετὰ φοικιατῶν διομόσαι ὅρκον τὸν νόμιον, haec nihil aliud significare posse puto nisi: partes litigantes una cum servis sive familia διωμοσίαν sollemnem praestent de qua cf. infra p. 44); familia igitur coniurare domino debet. Denique praetermittere nolo, quod editores iuris Gortynii fugit, iam anno 1875 iuri Graeco coniuratores a Silberschlagio, iuris consulto vindicatos esse³⁾, qui ex verbis Aristotelis in Politicis (p. 1269 a 1 sq.) οἷον ἐν Κύμῃ περὶ τὰ φονικά νόμος ἐστίν, ἃν πλῆθος τι παράσχηται μαρτύρων ὁ διώκων τὸν φόνον τῶν αὐτοῦ συγγενῶν, ἔνοχον εἶναι τῷ φόνῳ τὸν φεύγοντα suo iure collegit actionem causae criminalis Cumanae prorsus similem fuisse iuri Germano antiquissimo, in qua certa multitudo (πλῆθος τι) coniuratorum rem conficiebat.

Talis erat simplicissima actio causae; iudicium iureiurando deis mittebatur; lex aut iudex parti iusiurandum imponebat, nondum partes ad id praestandum provocari poterant. Quacum si ius Atticum antiquissimum conferimus, videmus iam Solonis temporibus longius id fuisse progressum. Servata enim nobis est in Lexico Segueriano s. v. δοξασταί (242, 19) lex haec: κελεύει γὰρ Σόλων τὸν ἐγκαλούμενον, ἐπειδὴν μήτε συμβόλαια ἔχη μήτε μάρτυρας ὀμνύναι, καὶ τὸν εὐθύνοντα δὲ (sic!) ὁμοίως et δοξασταί· κριταί εἰσιν οἱ διαγινώσκοντες πότερος εὐδοκεῖ τῶν κρινομένων. Iudicis igitur solum erat secundum eum, qui εὐδοκεῖ iudicare. Quacum causae actione non pos-

1) cf. Lipsius A. P. ² 899 n. 379.

2) I. G. A. 321 B v. 21.

3) in Ephemeride, quae vocatur: Der Gerichtssaal Bd. XXVII (1875) p. 22 sq.); locum patri meo debeo.

4) id quod secundum Plat. Leg. 948 b iam Radamanthys instituerat διδοὺς περὶ ἐκάστων τῶν ἀμφισβητούμενων ὅρκον τοῖς ἀμφισβητοῦσιν.

sumus non conferre legis actionem sacramenti iuris Romani, in qua postquam utraque pars sacramentum dedit, iudicis solum erat iudicare utrius sacramentum iustum esset¹⁾. Valde autem dolendum est, quod de prisco iure Attico tam pauca²⁾ nobis tradita sunt, cum magnopere id iam mutatum inveniamus saec. V—IV, ad quae nunc accedimus.

Atque si memores earum distinctionum, quas iurisconsulti Romani nobis in titulo de iureiurando (D. XII 2) reliquerunt, ius Atticum contemplamur, dicendum est fuisse in eo solum iusiurandum voluntarium, quod positum est in conventionem partium et per *πρόκλησιν* datur aut exigitur idque saepissime³⁾, et iusiurandum necessarium, quod speciem transactionis nullo modo habet et legibus praescriptum est; atque hoc duo praecipue genera habet, alterum quod in *ἀντωμοσίᾳ* et *διωμοσίᾳ* datur, alterum quod cum certis legum institutis coniunctum est, velut *ὀπωμοσίᾳ* et *ξυνωμοσίᾳ*. Contra iurisiurandi, quod proprie dicitur iudiciale i. e. ex auctoritate iudicis, nullum vestigium in iure Attico extat⁴⁾.

Maxime autem in his iusiurandum partium in initio cau-

1) non negligendae sunt quas de sacramenti ortu coniecturas excogitaverunt iurisconsulti; quod Ihering (Geist des röm. Rechts I³ 302 sq.) primus retulit ad iusiurandum promissorium ab una parte datum (neque tamen ipse nunc obtinet hanc sententiam, sed novam protulit in: Scherz und Ernst ed. 4 p. 385 sq.), cum Danz de iureiurando ab utraque parte dato cogitet collato iure Attico: Der sacrale Schutz p. 170 sq. et postea Jahrb. f. gemein. deutsch. Recht V p. 90.

2) quae praeterea inveni Solonis legum fragmenta ad iusiurandum spectantia sunt haec:

I. Pollux VIII, 142 *τρεῖς θεοὺς ὀμνύναι κελεύει Σόλων, ἱκέσιον, καθάρσιον, ἐξακεστήρα.*

Hesych. s. v. *τρεῖς θεοὶ. παρὰ Σόλωνι ἐν τοῖς ἄξοσιν ὅρκῳ προστέτακται. ἔνιοι κατὰ τὸ Ὀμηρικόν.*

II. Lysias 10, 17. *νόμος. ἐπεγγυᾶν δ' ἐπιόρχησαντα τὸν Ἀπόλλω.*

III. Hesych. s. v. *ἀγχιστιδ . . . , ὀμνύων· ἐγγὺς τῶν βωμῶν παρὰ Σόλωνι* sed cf. M. Schmidt ad h. l.

IV. de iureiur. in *διωμοσίᾳ* cf. p. 44.

V. de iureiur. in *ἀντιδόσει* cf. p. 46.

3) cf. Lipsius² p. 899 sq.

4) cf. Lipsius² p. 898 n. 377 et contra ius Cretense (cf. Zitelm. p. 70 n. 12).

sae memorabile est. Hic usus ex Solonis lege videtur mansisse. Sed tum ultimum hoc remedium litis decidendae erat, s. V et IV formula sola litis contestationis videtur esse, quae in initio causae usu veniebat neque multum valebat. Quod ut accuratius perspicere possemus, summi momenti esset scire quae talia sacramenta continuerint. Sed nulla formula talis iusiurandi nobis servata est, quamquam ea semper scripta in tabula iudici tradenda erat et in causae actione recitabatur. Neque grammatici quidem formulam videntur habuisse, cum mirum in modum alius alii contradicat¹⁾. In Lipsii autem libro leguntur de iis sacramentis haec (p. 828) „ausser diesen Eiden, wodurch die Wahrheit der Klage und der Gegenrede bekräftigt, auch für den Verfolg der Verhandlungen Wahrheit versprochen wurde“²⁾. Quae si vera essent, iusiurandum partim assertorium partim promissorium haberemus³⁾ atque quod L. Schmidtius dixit Graecos saeculo IV⁴⁾ tale discrimen nondum fecisse, cuius rei testimonium affert, quod primus Chrysippus de eo discrimine disputavit⁵⁾, comprobatur videremus. Itaque videamus

1) primum *ἀντωμοσία* sive *διωμοσία*, quas saepius confundunt grammatici, declaratur: confirmatio causae ab utraque parte data i. e. iusjur. assertorium a Polluce (8, 55) et Lexic. Seguer. s. v. *διωμ.* (B. A. 239), tum promissum se vera prolaturum esse in actione i. e. iusjur. promissor. a Suida. s. v. *ἀντωμ.* cui accedit Harpocrat. s. v. emendatus, denique singularem locum tenet Lexic. Cantabr. s. v. *διωμ.* secundum quod accusator dat promissor., accusatus assertorium iusiurandum.

2) quamquam supra p. 825 solum dixit: „(es) wurden bei der Anakrisis . . . beide Parteien, der Kläger auf seine Klage, der Beklagte auf seine Gegenrede vereidet“.

3) quale videtur fuisse iusiurandum virorum Olympiae certantium, qui secundum Paus. V 24, 9 ad formulam adolescentium: *μηδὲν ἐς τὸν Ὀλυμπίων ἀγῶνα ἔσεσθαι παρ' αὐτῶν κακούργημα* addere debebant: *δέκα ἐφεξῆς μηνῶν ἀπηκριβῶσθαι σφισι τὰ πάντα ἐς ἄσκησιν* et iusiurandum flaminicarum Andaniensium (de quo cf. supra p. 30), qui ad formulam sollemnem (Ditt. Syll. 388, 2 sq.) *ὁμνῶ τοὺς θεοὺς . . . ἐπιμέλειαν ἔξειν . . . καὶ ποιήσειν . . . ἐπιτρέψειν . . .* addere debebant: *πεποίημαι δὲ καὶ ποτὶ τὸν ἄνδρα τὰν συμβίωσιν ὁσίως καὶ δικαίως*.

4) vel potius, ut ipse (Ethik der Griechen II 8) dicit „die Griechen der klassischen Periode“.

5) apud Stob. flor. 28, 15.

quae ipsi iuris fontes i. e. oratores et inscriptiones nos docent. Atque primum accurate distinguenda sunt διωμοσία et ἀντωμοσία¹⁾, cum saepius oratores dicant, quantum intersit inter actionem causae criminalis et civilis²⁾. In διωμοσία autem, quae sine dubio antiquiorem iuris statum nobis ostendit³⁾, ὁ μὲν διώκων ὡς ἔκτεινε διόμνυται, ὁ δὲ φεύγων, ὡς οὐκ ἔκτεινεν, quae verba Lysias (10, 11) ex legis formula⁴⁾ videtur sumpsisse, cum eo loco his ipsis verbis ἔκτεινε . . . οὐκ ἔκτεινε neque aliter apud Areopagitas iurari dicat; quocum congruit Antiphon (6, 16) apud quem verba ἀποκτεῖναι . . . μὴ ἀποκτεῖναι redeunt; congruit et alius locus Antiphontis (5, 11) ubi dicitur nihil aliud debere continere iusiurandum in διωμοσία nisi εἰς αὐτὸν τὸν φόνον, ὡς ἔκτεινα. Exigebatur igitur iusiurandum de jure toto, non de uno facto. Neque aliud ex Dracontis lege ipsa sequitur quae nobis servata est a

(Dem.) 47, 72 et Polluce (8, 118)

κελεύει γὰρ ὁ νόμος τοὺς προσή- φόνου δὲ ἐξῆν ἐπεξιέναι μέχρις
κοντας ἐπεξιέναι μέχρι ἀνεψια- ἀνεψιῶν, καὶ ἐν τῷ ὄρκῳ ἐπερω-
δῶν (καὶ ἐν τῷ ὄρκῳ⁵⁾) διορίζεται τῶν τίς προσήκων ἐστὶ τῷ τεθ-

1) quamquam uno loco (Isaeus de Hagn. her. 6) prorsus eadem sententia dicitur διωμοσ. atque ἀντωμοσ. cf. Lipsius p. 828 n. 181; saepius confunduntur verba διόμνυται et ἀντομνύναι.

2) cf. Antiph. 5, 88 = 6, 6.

3) antiquiorem iuris statum testantur et quae de deis, per quos ante Areopagum iurabatur, accepimus; in hoc enim iudicio non ut in omnibus, ut scimus, ceteris sollemnis Atheniensium formula adhibebatur, sed iurabatur per deos cum Areopagi institutione coniunctos i. e. per τὰς σεμνὰς θεὰς ἐν Ἀρείῳ πάγῳ καὶ τοὺς ἄλλους θεοὺς οὓς ἐκεῖ διόμνυσθαι νόμιμόν ἐστι (Din. c. Dem. § 47). Quinam sint οἱ ἄλλοι θεοὶ indicare videtur Pausanias, cuius in describendo Areopago haec sunt verba I, 28, 6: . . . οὔτε ὅσα ἄλλα (sc. praeter Furias) κεῖται θεῶν τῶν ὑπογαίων. κεῖται δὲ καὶ Πλούτων καὶ Ἑρμῆς καὶ Γῆς ἄγαλμα. ἐνταῦθα θύουσι μὲν ὅσοις ἐν Ἀρείῳ πάγῳ τὴν αἰτίαν ἐξεγένετο ἀπολύσασθαι. — Philippi, qui totum librum conscripsit de Areopago, dicit de hoc iureiur. (p. 87) „sie schwuren bei den Erinyen (sic!) und wünschten Verderben auf sich und ihr Geschlecht von den Göttern herab“.

4) nam, ut Wilamovitzius me monet, Attice non κτείνω, sed ἀποκτείνω dicitur.

5) valde dolendum est quod nondum contigit supplere locum illius tituli celeberrimi, qui Dracontis legem de caede (C. I. A. I 61, 15)

ὅτι προσήκων ἐστὶ) καὶν οἰκέτης νεῶτι· καὶν οἰκέτης ᾧ ἐπισκήπτειν ᾧ, τούτων τὰς ἐπισκήψεις εἶναι συγκεχώρηται

i. e. in iureiurando accusatoris expressis verbis dici oportet (διορίζεται) recto gradu cum defuncto necessitatem sibi esse. Nihil igitur de promisso partium se vera prolaturum esse audimus. Cui opinioni unus locus Antiphontis (5, 11) obstat ubi verba ex iureiurando accusatoris citantur: ἦ μὴν μὴ ἄλλα κατηγορήσειν . . . ἦ εἰς αὐτὸν τὸν φόνον; sed huic loco et alia ex causa fides denegatur, nam sine διωμοσίᾳ causam actam esse ante Areopagitas plane incredibile est, ita ut Antiphontem hoc loco nimis rhetorice locutum esse credam.

Simili modo et in ἀντωμοσίᾳ, solum quae iam scripta in tabulis protulerant, i. e. ἀντιγραφὴν, cuius exemplum unum in Demosthenis oratione contra Stephanum prima (§ 46) servatum est, utramque partem iureiurando confirmavisse Isaeus de Astyph. her § 1. 34 et iusiurandum iudicum Cnidiorum docent¹⁾, qui iurant: [δικασσέω περὶ] ὧν τοὶ ἀντίδικοι ἀντώμοσαν siquidem exemplo fuisse Cnidiis ius Atticum credimus. Sequitur Pollucem et Lexic. Seguerianum verum docuisse²⁾ Nihil autem excepto uno illo loco Antiphontis et duobus grammaticorum de iureiurando promissorio partium legimus. Quocum optime congruit, quod omnino in iure Attico iurisiurandi promissorii usus non magnus videtur fuisse. Nam et testes semper iusiurandum assertorium dedisse nuper dilucide exposuit L. Mitteis in libro perutili: Reichsrecht und Volksrecht p. 529, cuius testimoniis unicum addere possum exemplum testis iurisiurandi formulae, quod nobis servatum est. In decreto enim Demotionidum testis iurat³⁾:

continet, ubi agitur item de iureiurando in causae caedis neque tamen apparet, quinam sit ille ὅρκος in v. 15: διόμνυ] vel δέχε]σθαι ἐθέλοσι τὸν ὅρκον.

1) cf. Recueil I, 159; idem Plato docet qui (Leg. 948^D) iubet accusatorem τὰ μὲν ἐγκλήματα γράφειν, ὅρκον δὲ μὴ ἐπομύναι et accusatum τὴν ἄρνησιν γράψαντα παραδοῦναι τοῖς ἄρχουσιν ἀνώμοτον.

2) cf. supra p. 43 n. 1.

3) tit. vid. in Sauppi de phratriis atticis commentatione II p. 4 v. 107.

μαρτυρῶ ὃν εἰσάγει ἑαυτῷ ὅν ἔναι τῶτον γνήσιον ἐγ γαμετῆς· ἀληθῆ ταῦτα νῆ τὸν Δία τὸν Φράτριον· εὐορκῶντι μὲν μοι πολλὰ καὶ ἀγαθὰ ἔναι· εἰ δ' ἐπιорκοίην τάναντία. Addo assertorium esse et iusiurandum, quo in ἀντιδόσει utraque pars aestimationem suam rei familiaris confirmare lege coacta erat. Haec enim sunt legis verba (Ps. Dem. 42, 18) . . ἴστε . . τὸν νόμον, ὃς διαρρήδην οὕτω λέγει „τούς δ' ἀντιδιδόντας ἀλλήλοις, ὅταν ὁμόσαντες ἀποφαίνωσι τὴν οὐσίαν, προσομνύειν τόνδε τὸν ὅρκον“ ἀποφαίνω τὴν οὐσίαν τὴν ἑμαυτοῦ ὁρθῶς καὶ δικαίως, πλὴν τῶν ἐν τοῖς ἔργοις τοῖς ἀργυρεῖσις, ὅσα οἱ νόμοι ἀτελεῖ πεποιήκασιν¹⁾. Quod iusiurandum ei respondet, quod cives Romani in censu dare debebant²⁾.

Restat ut de altero genere iurisiurandi necessarii pauca dicamus. Atque de ὕπωμοσίᾳ accurate et ut solet dilucide egit Hudtwalckerus³⁾, ad quem delegare possum; ἐξωμοσία autem in iudicio Attico videtur solum id significare iusiurandum quo testis testimonium recusabat⁴⁾, quod idem in iure Cnidio valebat⁵⁾. Addo extra iudicium iurisiurandi excusatorii usum in iure Graeco non aliter atque in iure Romano⁶⁾ latiore fuisse velut Athenis, qui dicebat infirmitate aut corporis aut fortunae se impediri, quominus eques militiam faceret, non sine iureiurando fidem impetrabat⁷⁾ et ut Julide saeculo IV aerarii publici debitores, qui iustum solvendi tempus praetermiserant, iureiurando coram magistratibus (παρὰ τῇ πόλει) excusare se debebant⁸⁾.

1) Si recte coniecisset Dindorf ἀποφανῶ quod Blassius in textum recepit, exspectaremus: προσομνύειν ut antea § 17 ὅρκου ὃν ὥμοσα πρὸ τῆς ἀποφάσεως.

2) cf. Mommsen, Staatsrecht II ³ 361; etiam in iure privato aestimationem cum iureiurando coniunctam usitatam fuisse docet Plat. Protagor. p. 328 C.

3) de diaetetis etc. p. 91 sq. cf. et Lipsius ² p. 433. 908.

4) cf. Lipsius ² p. 853 n. 244 contra Meier. et Schömann, qui putant uno loco ἐξωμ. dictam esse pro ὕπωμοσίᾳ.

5) cf. Recueil l. c.

6) cf. Jhering, Geist I ³ p. 303 n.

7) Aristot. Ath. Pol. 49.

8) Mus. Ital. I 201. cf. praeterea Aeschin. 2, 94 πρεσβείαν ἐξωμοσάμενος. Dittenb. Syll. 200, 10 (titul. Lampsacen. ex ann. 196 a. Chr.)

Haec sunt quae de iureiurando in lite Attica proferre volui¹⁾. Ad ius autem Graecum cognoscendum et quae de aliis Graeciae civitatibus de eadem re scimus summi momenti sunt. Atque ἀντωμοσίαν et ἐξωμοσίαν valuisse s. III in iure Cnidio, quod verisimile est pendere a iure Attico, iam vidimus. Aliter res re habet, si s. V apud Locrenses Hypocnemidios διωμοσίαν invenimus in titulo eo, cuius verba iam supra p. 41 adscripsimus.

Porro et in causae actionibus iuris gentium iurisiurandi usum frequentem fuisse ostendit Thuc. V 18, ubi inter Athenienses et Lacedaemonios convenit . . ἦν δὲ τι διάφορον ἢ πρὸς ἀλλήλους δικαίῳ χρήσθων καὶ ὅρκους, καθ' ὅτι ἂν ξυνθῶνται, quod eiusdem libri cap. 77 illustratur, ubi talem causam habemus. Lis enim est de sacrificio quod Argivi Epidaurios templo Apollinis Pythaensis debere contenderunt (cf. V 53). Convenit inter Lacedaemonios et Argivos litem decidi Epidauriorum i. e. partis accusatae iureiurando, si accipere id parati sint, si non, accusatorem i. e. Argivos ὀρκιώτερον esse²⁾.

Sed haec hactenus de generibus iurisiurandi in causa agenda. Restat ut circumspiciamus quantopere et extra iudicium iusiurandum in iure usu venerit; quem usum latissime patuisse verisimile est ex eis, quae supra de iureiurando in vita cotidiana disputavimus. Atque quod solet fere fieri³⁾,

ἐνίων θὲ καὶ χειροτονηθέντων καὶ ἐξομοσαμένων. Aristot. Politic. p. 1297 a. 20.

1) num enim praeterea et aliud iusiurandam praestitum sit de prosequenda lite, alia est quaestio, quam recte Lipsium p. 828 sq. negasse puto; et iurisiurandi propter calumniam dandi, quod tanti momenti est in iure Romano, nullum extat vestigium in iure Graeco, nisi quod is qui instituere vult φωρὰν iurare debet, se rem quaesitam in domo, quem intrat inventurum esse sperare (Plat. Leg. 954a).

2) sequor Ahrensii coniecturam qui ita verba constituit: περὶ δὲ τῷ σιῶ σύματος, αἱ μὲν λῆν, τοῖς Ἐπιδαυρίοις ὅρκον δόμεν, αἱ δὲ, αὐτοὺς ὀμόσαι.

3) cf. Jhering, Geist d. röm. Rechts I 3 302; huius rei ex iure Graeco nescio an exemplum melius proferri possit quam qua ratione Graeci ad leges sive edicta ἀραῖς usi sint; quod ut accuratius persequar, hic locus aptus non est. Ad eandem rem titulus nuperrime Co

cum ius nondum excultum non ad omnes iuris condiciones certas formulas invenit, quae solae acto negotio, auctoritatem dant, hoc et in iure Graeco factum videmus, scilicet ut saepius in iuris negotiis nondum usu firmatis et stabilitis homines ad ius sacrum recurrerint, quam ad rem remedium commodum se obtulit iusiurandum.

Ita primum in pactionibus cuiuscumque modi iusiurandum saepe adhibetur. Atque Athenis pactiones inter privatos secundum legem fiebant, quam quod auctor orationis contra Olympiodorum, quae inter Demosthenicas fertur, non adscripsit § 11, ubi eam citat, valde dolendum est. Pactionis autem secundum eam legem factae et iureiurando firmatae inter Olympiodorum et eum qui orationem habuit servata nobis sunt verba haec ¹⁾: ἡ μὲν τὰ τε ὑπάρχοντα φανερὰ ὄντα καλῶς καὶ δικαίως διαιρήσεσθαι, καὶ μὴδ' ὅτιοῦν πλεονεκτῆσαι τὸν ἕτερον τοῦ ἑτέρου ὧν κατέλιπε Κόρων, καὶ τᾶλλα πάντα κοινῇ ζητῆσαι, καὶ πράξειν μετ' ἀλλήλων βουλευόμενοι ὅτι ἂν ἀεὶ δέη ²⁾).

Similiter Solonis lege ³⁾ cautum erat, ut in vadimonio sistendo iusiurandum praestaretur sc. ut promittat qui vadem dat se certo die sisti, ut Gaius (IV, 184) idem iusiurandum in iure Romano explicat ⁴⁾. Huc etiam pertinet iusiurandum in mutuo datum ab eo qui accepit argentum sc. se id redditurum esse ⁵⁾.

Non aliter locationes collocationesque iureiurando sanciebantur ⁶⁾, velut primum Chii in locatione prae-

in insula repertus magni est momenti, in quo in emptionibus et conductionibus publicis certa sacrificia lege praescribuntur, vide titulum in *Revue des étud. grecq.* IV (1891) 359 sq.

1) Ps.-Dem. 48, 9 cf. et §§ 18. 32. 42.

2) de re cf. et Isaeus V 7. de iure Romano cf. Dion. Hal. arch. I 40, 6 ὅρκοι τε γὰρ καὶ συνθήκαι τοῖς βουλομένοις βεβαίως τι διαπράττεσθαι et Mommsen, *Röm. Forsch.* I ² p. 357.

3) legem vide supra p. 42 n. 2 sub II.

4) addere mihi liceat in iure Aegyptio vadem ipsum ad vadimonium confirmandum iusiurandum dedisse cf. U. Wilcken, *Abhandlg. d. Berl. Akad.* 1886 p. 63.

5) cf. Aristoph. *Nub.* 1227.

6) etiam in iure Aegyptio rusticus qui agrum conduxit, iuriurando adigitur, ut ex papyro in lingua Aegyptia scripta compertum est cf. U. Wilcken, *Abhandlg. d. Berl. Acad.* 1886 p. 63.

diorum iusiurandum alterius sive utriusque partis(?) occurrit¹⁾, tum Athenis secundum coniecturam egregiam, ut puto, Car. Odofredi Mülleri²⁾ iubentur, qui opus publicum conduxerint, iureiurando obstringi, ut spondeant se opus ex legibus locationis intra tempus constitutum perfecturos esse; denique eiusdem rei luculentum exemplum, pactum inter Eretriam urbem et Chaerephanem redemptorem factum, iam supra commemoravimus. In quo Eretrienses i. e. pars locans iusiurandum dant neque tamen Chaerephanes, sed solum vades eius³⁾.

Porro iusiurandum in emptione venditione adhibitum invenimus. Neque solum negotium confectum iureiurando utriusque partis confirmabatur, sed etiam venditor eodem modo mercem probabat⁴⁾, quod a iurisiurandi usu frequente in vita cotidiana non abhorret⁵⁾; quin etiam res publica ipsa tale iusiurandum assertorium a partibus exegit neque prius negotium ratum factum est quam eo dato. Quod non in parvis vitae cotidianae emptionibus venditionibus, sed cum de domibus praediisque ageretur factum est; atque id in eis civitatibus, in quibus lex valebat talia negotia semper in tabulas publicas referri, ac primum Aeni⁶⁾, ubi iurabat emptor ἡ μὴν ὠνεῖσθαι δικαίως μηδὲν συγκακουργοῦντα μήτε τέχνη μήτε μηχανῇ μηδεμιᾷ atque lex addit τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον καὶ τὸν πωλοῦντα, πωλεῖν ἀδόλως, tum Halicarnassi et Cnidi. Atque Halicarnassi quidem in titulo satis antiquo solum iusiurandum quod praestant venditores commemoratur⁷⁾, sed

1) cf. titul. mutilum Bull. de corr. hell. III 253 v. 54.

2) qui C. I. A. II 167 v. 23 sic supplet: ὁ[ρχῶν πι]σ[τῶ]σαι ἐν τῇ βουλῇ κατὰ [τὸν ν]όμον sc. locationis, ut Müllerus putat, an publica dicta est?

3) cf. Recueil I 148 v. 33. καταστῆσαι δὲ καὶ Χαιρε[φάνην] ἐγγυητὰς ἐπαγγελλομένους ἐπειδὴν ἐξαγάγει τὴν λίμνην, ἡ μὴν ἔσσεσθαι ξηρὰν τὴν λίμνην [. . . cf. Dem. 50, 28. ἐγγυηταὶ . . . γίνεσθαι . . . ἡ μὴν ἔσσεσθαι αὐτῷ ὅτι ἂν καὶ τοῖς ἄλλοις τριηράρχοις πρὸς τοὺς διαδόχους.

4) Plat. Leg. p. 917 sq.

5) de iure Romano antiquo cf. E. I. Bekker, de emptione venditione quae Plauti fabulis fuisse probatur. Berl. 1853. passim.

6) cf. Theophrast apud Stob. Flor. 44, 22, 3 cf. et supra p. 30.

7) cf. Dittenb. Syll. 6, 6; proprie venditores hoc titulo dei sunt et sacerdotes, qui iurant, solum βεβαιωτῆρες.

si in titulo Cnidio¹⁾ ex saec. III inter civitatis accepta legitur: ἡ πεντηκοστὴ (vectigal quoddam) καὶ τὸ γραφεῖον τῶν ὄρκων, hunc locum recte iam Darestius (l. c.) ad institutionem similem Aeniorum rettulit sc. partes contrahentes negotium grave (num solam emptionem venditionem?) hoc iureiurando mutuo ante magistratum dato firmabant, cui certam pecuniam persolvere debebant²⁾.

Praeterea et in manumissionis titulis Delphicis, quam sub forma venditionis factam esse notum est, uno loco³⁾ praescribitur iusiurandum et venditoris et mancipii.

Addendum ad pag. 32.

Sero vidi me in eis, quae de matris Calymniae iureiurando dixi, nimis credulum Newtonium, editorem catalogi civium, secutum esse. Anno enim 1884 novi civium Calymniorum catalogi, ex quibus luce clarius apparet Ὀρχατον demi huius insulae nomen fuisse, editi sunt in Bullet. de corr. hellén. VIII (1884) p. 31 cf. v. 22. Ἀναξίδου Δυ. ἐξ Ὀρχάτου et p. 33 v. 43 ματρὸς δὲ Φιλοστράτης τᾶς Κλεοφάνου Παμ. ἐξ Ὀρχάτου et saepius. Corruit igitur matris Calymniae iusiurandum.

1) Bullet. de corr. hell. IV 341.

2) pecuniam exactam in iureiurando dando invenimus quoque in titul. Halicarn. supra citato p. 39 n. 5 ubi tamen iudices eam accipiunt.

3) cf. supra p. 15.

Index rerum.

<i>ἀνθρωποσία</i>	43. 45	C. I. A. II 66 b, 39	20
arbitrorum iusiur.	36	C. I. A. II 333, 5	23
civium iusiur.	31 sq.	magistratuum iusiur.	27 sq.
coniuratores	40 sq.	medicorum iusiur.	34
<i>διωμοσία</i>	44	<i>ὄρκος νόμιμος</i>	15
<i>ἐξωμοσία</i>	46	— Achaici foederis	20
iudicium iusiur.	34 sq.	— Asiae minoris	22 sq.
iusiurandum in vita cotid. 6—14		— Atheniens.	16. 17
iusiur. i. vit. cot. singul.		— Cretae ius.	24 sq.
civitat.	9	— Eresior.	17
— in censu	46	— Eretriens.	18
— electionibus	38	— Locrens.	19
— emptione vendit.	49	— Magnetum foeder.	21
— locationibus	48	— Olymp.	17
— mutuo	48	— Phocens.	18
— pactionibus	48	— Zelitarum	17
— vadimonio	48	partium iusiur.	38 sq.
iusiur. per tres deos 12. 17		<i>πεντορχία</i>	19
— — unum deum 16		receptio iuris Attici	29
loci emendati:		sacramentum militare	31
Arist. Ran. v. 503 12		<i>ὑπωμοσία</i>	46

Auctor de vita sua.

Ericus Gustavus Ludovicus Ziebarth natus sum Francofurti ad Viadrum die XXXI mensis Decembris anni 1868 patre Carolo tum actoris publici munere fungente, matre Luisa, e gente Hertzberg. Fidem profiteor evangelicam. Fine anni 1869 pater meus Gottingam missus, ut esset e numero consiliariorum iudicii, quod tum dicebatur, superioris, inde ab anno 1873 in Georgia Augusta ius profitetur. Itaque primum anno 1877 gymnasium adii Gottingense, sed mox auctumno anni 1881 contigit mihi, ut reciperer in numerum alumnorum almae matris Portensis, quae tum florebat atque nunc floret auspiciis Dieterici Volkmanni, pie a me colendi. Huic et Gustavo Kettnero imprimis debeo, quod natus in me antiquitatis amor semper crescebat. Mense Julio anni 1883 tantopere aegrotavi, ut per duos annos apud parentes manere coactus essem, quo tamen tempore inde ab auctumno anni 1884 usque ad idem tempus anni 1885 gymnasium Gottingense adire potui. Auctumno denique anni 1885 Portam reversus studiis non interruptis maturitatis testimonio instructus sum vere anni 1888. Tum Gottingam redii, ut studiis philologicis et historicis totum me darem. Auctumno anni 1889 Monachium migravi, ubi et archaeologicis studiis incumberem per bis sex menses. Inde Gottingam reverti. Docuerunt me v. d. Baumann, Bechtel, Dilthey, Kielhorn, Lange, Leo, J. Merkel, Guil. Meyer, Regelsberger, Sauppe, Volquardsen, Weiland, de Wilmovitz-Möllendorff Gottingenses; de Brunn, de Christ, R. Schöll, Traube, Wölfflin Monacenses.

Proseminarii philologici Gottingensis per tria semestria fui sodalis moderantibus Guil. Meyero et de Wilamovitzio; seminarii philologici et Monacensis rectoribus de Christio, Schöllio, Wölfflino et Gottingensis rectoribus Leone, Sauppio, de Wilamovitzio per bina semestria sodalis ordinarius fui. Exercitationibus ut interesset philologicis Leo et Traube, epigraphicis et metricis de Wilamovitz, historicis R. Schöll, Volquardsen et Weiland, archaeologicis de Brunn et Dilthey, palaeographicis Traube benigne mihi concesserunt.

Quibus viris omnibus iustas ac debitas refero gratias, eximias vero debeo Christio et Schöllio, Sauppio et Wilamovitzio quorum quanta semper erga me fuerit liberalitas ac benevolentia, numquam equidem obliviscar.

This book is a preservation photocopy.
It is made in compliance with copyright law
and produced on acid-free archival
60# book weight paper
which meets the requirements of
ANSI/NISO Z39.48-1992 (permanence of paper)

Preservation photocopying and binding
by
Acme Bookbinding
Charlestown, Massachusetts

2002

